

**ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ФАКУЛЬТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ І МАРКЕТИНГУ
КАФЕДРА МЕНЕДЖМЕНТУ, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ТА АДМІНІСТРУВАННЯ**

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри,
д.н.держ.упр., проф.
_____ **А.М. Пугач**
«_____» лютого 2021 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

**на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за освітньою програмою
«Менеджмент» зі спеціальності 073 «Менеджмент»**

**на тему: РОЗВИТОК УПРАВЛІНСЬКОГО КОНСАЛТИНГУ В
УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ**

Здобувач

Отроцюк О.В.

**Науковий керівник,
к.е.н., доцент**

Лебеденко О.В.

ДНПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**Факультет** менеджменту і маркетингу**Кафедра** менеджменту, публічного управління та адміністрування**Спеціальність** 073 «Менеджмент»**Освітня програма:** «Менеджмент»**Освітній ступінь:** «Магістр»**ЗАТВЕРДЖУЮ**

Зав. кафедри _____

«_____» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ**на дипломну роботу здобувачу****ОТРОЦЮК ОЛЕНІ ВОЛОДИМИРІВНІ**

- 1. Тема роботи** «Розвиток управлінського консалтингу в умовах трансформації земельних відносин в Україні», **науковий керівник роботи** Лебеденко Олеся Василівна, к.е.н., доцент, затверджені наказом ректора ДДАЕУ від 30 листопада 2020 р. № 2994.
- 2. Строк подання здобувачем роботи** – 1 лютого 2021 року.
- 3. Вихідні дані до роботи:** офіційні статистичні джерела, аналітичні огляди за темою роботи, публічна інформація про діяльність СОК «Зерновий», ДОГО «Сільськогосподарська консультаційна служба».
- 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розкрити).** 1. Науково-методичні основи управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств. 2. Ефективність землекористування на макро та мікро рівні. 3. Розробка консультаційного проекту. Висновки.
- 5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень).**
 1. Фактори, що впливають на ефективність використання земельних ресурсів в сільському господарстві.
 2. Вартість орендної плати та вартість землі в країнах світу та в Україні.
 3. Географічна структура країн світу за типами ринкових земельних відносин.
 4. Динаміка посівних площ в Україні.
 5. Динаміка урожайності в Україні.
 6. Динаміка вартості ВВП в сільському господарстві на 1 га посівних площ.
 7. Структура землекористування в Україні: найбільші суб'єкти господарювання.
 8. Ефективність використання земельних угідь в підприємстві.
 9. Результативність діяльності малого землевласника-члена кооперативу.
 10. Показники ефективності проекту з виробництва брикет.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми і об'єкта дослідження, розробка завдання і графіка робіт	жовтень 2019	
2	Вибір і опрацювання літературних джерел. Теоретичний розділ роботи	листопад 2019 - лютий 2020	
3	Підготовка плану дослідження, визначення робочої гіпотези та написання аналітичного розділу роботи	березень - травень 2020	
4	Розрахунок та написання проектного розділу	червень - листопад 2020	
5	Написання висновків та пропозицій	грудень 2020	
6	Підготовка доповіді та ілюстративного матеріалу до захисту роботи	січень 2021	

Здобувач _____
 (підпис) (прізвище та ініціали)

Науковий керівник _____
 (підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Тема: «Розвиток управлінського консалтингу в умовах трансформації земельних відносин в Україні»

Дипломна робота: 77 с., 9 рис., 26 табл., 31 літературне джерело.

Об'єкт дослідження – сфера земельних відносин в сільському господарстві, в частині що стосується економічної ефективності використання земельних угідь. **Предмет дослідження** – консультаційні послуги у сфері земельних відносин.

Мета роботи – розробити пропозиції щодо формування та просування послуг управлінського консалтингу з питань земельних відносин.

Методи дослідження: аналіз рядів динаміки, фінансовий аналіз, діагностика ймовірності банкрутства, інвестиційний аналіз.

В роботі проведено аналіз понятійного апарату в сфері земельних ресурсів, розглянуті показники ефективності їх використання. Проведено огляд досвіду окремих країн світу щодо правового регулювання земельних відносин. Визначені переваги та недоліки, які буде мати українське суспільство після скасування мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Визначені натуральні та вартісні показники землезабезпечення, досліджено структуру землекористувачів в Україні. За матеріалами ДОГО «Сільськогосподарська консультаційна служба» визначено економічний портрет малого фермера-члена кооперативу як потенційного користувача консультаційних послуг. Запропоновано проект використання земель малого фермера для виробництва біоенергетичної сировини. Пропонується вирощувати ріпак на біодизель та переробляти відходи в рослинництві на пелети та брикети.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

Земельні ресурси, землекористувачі, мораторій на ринок землі, ефективність землекористування, виробництво біоенергетичної сировини

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Земельные ресурсы, землепользователи, мораторий на рынок земли, эффективность землепользования, производство биоэнергетического сырья

KEYWORDS

Land resources, land users, moratory for land market, efficiency of land using, bio-energy raw material production.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	8
1.1. Поняття про земельні ресурси сільськогосподарських підприємств та показники ефективності їх використання	8
1.2. Закордонний досвід правового регулювання земельних питань	13
1.3. Ринок землі сільськогосподарського призначення: переваги та виклики його впровадження в Україні.....	18
Висновки до розділу 1	24
РОЗДІЛ 2. ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ НА МАКРО ТА МІКРО РІВНІ.....	25
2.1. Наявність та структура використання с.-г. угідь в Україні.....	25
2.2. Дослідження структури землекористувачів.....	30
2.3. Економічний портрет малого фермера, користувача консультаційних послуг.....	33
2.4. Членство в кооперативі як фактор впливу на ефективність діяльності малого фермера.....	38
2.5. Визначення фінансової стійкості землекористувача.....	43
Висновки до розділу 2.....	48
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА КОНСУЛЬТАЦІЙНОГО ПРОЕКТУ.....	50
3.1. Ініціація проекту виробництва сировини для альтернативних джерел енергії.....	50
3.2. Методичні підходи оцінки ефективності проекту	61
3.3. Економічна ефективність виробництва альтернативного палива.....	67
Висновки до розділу 3.....	75
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78

ВСТУП

Актуальність теми. Реформування сфери земельних відносин в Україні нікого не залишає байдужим. Велика кількість громадських обговорень, слухань у Верховній Раді, протестів і мітингів спричинені неоднозначним, скоріше протилежним, ставленням до питання вільного обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні. Аналізуючи динаміку розвитку питання про відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення, можна очікувати зростання попиту на правові та економічні консультації в сфері земельних відносин зі сторони суб'єктів ринку. Тому тема, яка обрана для дипломного дослідження, на нашу думку, є актуальною.

Складовою дослідження є також систематизація понять і визначень, які пов'язані з управлінським консалтингом, консультуванням, дорадництвом для вибору форм господарської діяльності, що будуть користуватися попитом, в першу чергу, у фермерів та інших сільськогосподарських виробників.

Питаннями ринку землі займалися і продовжують займатися багато науковців: І. Зубар, Т. Сальникова, З. Черевко, В. Данкевич, В. Андрійчук, О. Бородіна, Т. Зінчук, О. Ходаківська, О. Нів'євський, М. Малік та багато інших. В питаннях консалтингу та дорадництва можна вирізнити експертність вітчизняних науковців Т. Кальна-Дубенюк, Р. Корінець, М. Кропивко, І. Кудинова, С. Максимова та інші.

Мета дипломної роботи – розробити пропозиції щодо формування та просування послуг управлінського консалтингу з питань земельних відносин.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1) проаналізувати науково-методичні підходи до управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств;

2) оцінити стан та ефективність використання сільськогосподарських угідь в Україні;

3) визначити фактори, які формують вартість землі та визначають орендну плату;

4) розробити пропозиції щодо формування та просування консультаційної послуги з ефективного використання земельних ресурсів.

Об'єкт дослідження – сфера земельних відносин в сільському господарстві, в частині що стосується економічної ефективності використання земельних угідь. **Предмет дослідження** – консультаційні послуги у сфері земельних відносин.

Методи досліджень: аналізу, синтезу, монографічний, аналіз рядів динаміки, фінансовий аналіз, діагностика ймовірності банкрутства, інвестиційний аналіз.

Результати магістерської дипломної роботи були оприлюднені та апробовані на Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики», м. Одеса, 11–12 грудня 2020 р.

В першому розділі роботи проведено аналіз понятійного апарату в сфері земельних ресурсів, розглянуті показники ефективності їх використання. Проведено огляд досвіду окремих країн світу щодо правового регулювання земельних відносин. Визначені переваги та недоліки, які буде мати українське суспільство після скасування мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення.

В другому розділі роботи визначені та проаналізовані натуральні та вартісні показники землезабезпечення, досліджено структуру землекористувачів в Україні. За матеріалами ДОГО «Сільськогосподарська консультаційна служба» визначено економічний портрет малого фермера-члена кооперативу як потенційного користувача консультаційних послуг.

В третьому розділі дипломної роботи запропоновано проект використання земель малого фермера для виробництва біоенергетичної сировини. Пропонується вирощувати ріпак на біодизель та переробляти відходи в рослинництві.

РОЗДІЛ 1.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РУСУРСАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Поняття про земельні ресурси сільськогосподарських підприємств та показники ефективності їх використання

Категорія «земельні ресурси» має кілька застосувань. Для нашого дослідження важливим є економічний та правовий контекст, бо саме вони будуть визначати сутність консалтингової послуги.

Згідно Земельного Кодексу України [1], всі землі за своїм призначенням поділяються на землі:

- промисловості,
- транспорту,
- зв'язку,
- енергетики,
- оборони,
- сільськогосподарського призначення,
- житлової та громадської забудови,
- водного фонду,
- лісового фонду,
- історико-культурного призначення,
- рекреаційного призначення,
- природно-заповідного та природоохоронного призначення,
- оздоровчого призначення,
- іншого призначення.

Землі сільськогосподарського призначення в свою чергу за характером використання поділяють на рілля, багаторічні насадження, пасовища, перелоги, сіножаті.

Ці землі можна використовувати для сільськогосподарського виробництва, ведення особистого селянського господарства, колективного

садівництва та городництва, наукових досліджень та навчання (наприклад, дослідні господарства Академії аграрних наук України, дослідні поля університетів та коледжів).

Очевидно, що земля є необхідним ресурсом для ведення сільськогосподарського виробництва, хоча в нас час набуває обертів так зване «без земельне» виробництво продуктів харчування – аквапоніка, теплиці з штучним ґрунтом, city farming (вирощування овочів, трав та фруктів на підвіконнях, дахах тощо). Проте, великого розповсюдження таких технологій найближчим часом не очікується і земля залишиться тим ресурсом, який визначає не лише виробничий потенціал аграрного підприємства, але й стратегічний потенціал країни та її спеціалізацію.

Н. І. Верхоглядова та О. Б. Письменна [2], концептуально підійшли до категорії «ресурси підприємств» і ми вважаємо, що такий підхід буде корисно застосувати і до поняття «земельних ресурсів». Згідно їх класифікації ресурсів національного господарства, земельні ресурси, з точки зору економіки можна вважати:

- первинним ресурсом в землеробстві відкритого ґрунту та вторинним ресурсом при агровиробництві на штучних ґрунтах;
- вичерпним ресурсом, бо навіть за умови відновлення родючості ґрунту, цей процес настільки тривалий і не до кінця використаний, що можна говорити про вичерпність в історичній перспективі. А якщо врахувати зміни клімату, розповсюдження пустель тощо – ця теза стає очевидною;
- за рівнем вивченості, на нашу думку, цей ресурс можна вважати прогнозованим, оскільки ґрунтознавство, агрохімія та агрономія здатні передбачити вплив тих, чи інших факторів на формування родючості ґрунту;
- за доступністю для використання земельні ресурси є обмежено доступні, оскільки захищені правом власності та правом на користування;
- за характером використання – багатоцільового використання;
- за способом використання це ресурси застосовувані;
- за залученням до господарського обігу – дійсні (реальні);

- матеріальні за фізичним змістом, хоча, на нашу думку, краще вжити термін природні;
- за економічною природою це ресурси-активи;
- з частковою здатністю до відтворювання;
- частково поновлювані;
- дефіцитні, з тенденцією до високодефіцитних;
- з надзвичайно високою потребою у збереженні.

Ця класифікація, на нашу думку, гарно пояснює економічне значення земельних ресурсів.

В багатьох галузях економіки земельні ресурси відіграють роль пасивних, тобто слугують майданчиком, територією для розміщення активних ресурсів – будинків, обладнання, інфраструктури. Земельні ресурси сільськогосподарського призначення – це базовий актив, той, що формує по суті виробничий потенціал підприємства, визначає його спеціалізацію та можливості для диверсифікації.

Важливою складовою формування управлінських послуг в сфері земельних ресурсів є направлення цих послуг на підвищення ефективності їх використання, як за умов відкритого ринку землі, так і за умов орендних відносин.

Ефективність, на нашу думку, визначає доцільність. Доцільність інвестувати час і капітал у виробничий процес, який трансформує ресурс в готовий продукт чи послугу. Іншими словами, якщо є максимальна віддача від вкладених коштів за короткий термін часу – інвестор буде задоволений.

З точки зору земельних ресурсів є класичні показники ефективності їх використання: натуральні та грошові. Натуральні показники визначають кількість продукції, отриманої з 1 га земельних ресурсів, іншими словами це продуктивність земельних угідь, урожайність. В грошовому вимірі можуть використовуватись показники:

- чистий дохід на й га земельних угідь,
- чистий прибуток на 1 га земельних угідь.

Ми не погоджуємось з Лазаревою З. [3], яка визначає показник виробництва сільськогосподарської продукції на 1 особу як показник ефективності використання земельних ресурсів. Це, на нашу думку, більше стосується ефективності аграрного виробництва і пов'язано з земельними ресурсами дуже опосередковано. Тож ми в нашому дослідженні використовуємо категорію ефективності, як продуктивність земель. Звісно, ця продуктивність буде залежати від бізнес-моделі підприємства, від кліматичних та інших природних умов, від ринкової ситуації, що вплине на виручку та прибуток, від інвестицій на 1 га.

На рис. 1.1 наведено візуалізацію цієї ідеї.

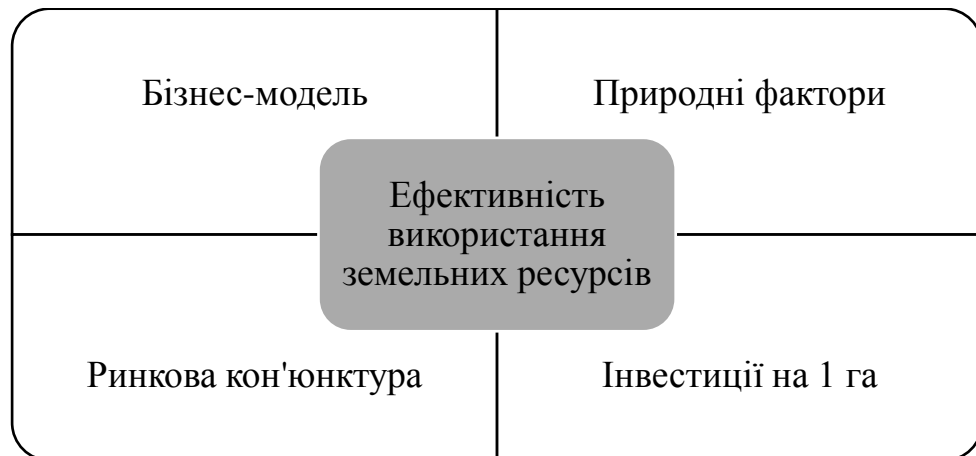


Рис. 1.1 – **Фактори, що впливають на ефективність використання земельних ресурсів в сільському господарстві** (розроблено автором)

В роботі В. Данкевича [4, с. 119] наведено показники використання земельних ресурсів, з яких в нашому дослідженні ми будемо використовувати наступні:

- структура посівних площ (характеризує ефективність в довгостроковій перспективі, оскільки дає уявлення про дотримання сівообігу);
- урожайність основних сільськогосподарських культур;
- ВВП в сільському господарстві на 1 га сільськогосподарських угідь;
- рівень рентабельності виробництва основних культур;

- темпи приросту урожайності;
- темпи приросту рентабельності;
- динаміка орендної плати за землю.

Вивчивши праці Вервейка А.П., Тихоненка К.О., Горлачука В. В., В'юна В. Г., Сохничя А. Я. та інших, [5, с.132, 6, с. 23-24, 7, с. 2-3] ми підтримуємо думку про те, що варто також визначати соціальну та екологічну ефективність використання земель сільськогосподарського призначення (табл. 1.1)

Таблиця 1.1 – Показники соціальної та екологічної ефективності використання с.-г. земель

Соціальна ефективність	Екологічна ефективність
<ul style="list-style-type: none"> • землезабезпеченість, га/осіб; • структура с.-г. угідь за формами власності; • структура с.-г. угідь за організаційно-правовими формами. 	<ul style="list-style-type: none"> • питома вага площі еродованих земель у структурі с.-г. угідь, %; • рівень пестицидного навантаження кг/га; • питома вага меліорованих земель.

(за матеріалами 4, с. 121)

Соціальна та екологічна ефективність, на нашу думку, повинні стати такими ж рівноправними критеріями при оцінюванні політичних та управлінських рішень в сфері землекористування як і економічні критерії. Структура землевласників та землекористувачів багато в чому сприяє чи гальмує розвиток ефективного землекористування з дотриманням соціальних та екологічних цінностей того чи іншого суспільства.

Цією тезою ми визначаємо необхідність розгляду відповідних категорій у наступному підрозділі дипломної роботи.

1.2. Закордонний досвід правового регулювання земельних питань

Питання власності на землю завжди було визначальним при формуванні суспільних моделей розвитку, призводило до еволюції економічних систем, революцій, економічних перетворень та реформ у різні часи та у різних народів.

У багатьох країн світу основним видом землекористування є право оренди – строкового оплатного користування земельною ділянкою зобов'язального характеру. Перелік інших правових титулів землекористування залежить насамперед від належності тієї чи іншої країни до континентальної чи англосаксонської правової системи.

«У Франції 51% сільськогосподарських угідь використовуються на основі договорів оренди. У Великобританії і Австралії у орендних відносинах беруть участь 1/3 фермерських господарств, що займають близько 40% сільськогосподарських площ» [8]. «У Канаді в оренді щорічно знаходяться близько 50% землі, в Японії – 20%. У Швейцарії 20% фермерів ведуть господарство на повністю орендованій землі, а 30% - частково на своїй, а частково на орендованій» [9]. «Найбільш низький відсоток фермерів-орендарів серед країн Європи в Ірландії, де оренда була символом гноблення ірландців англійськими лендлордами – 12%» [10].

В більшості країн існує правова норма встановлення мінімального терміну оренди землі. Часто також встановлюється максимальний строк оренди. Встановлюються і мінімальні розміри земельних ділянок, що надаються в користування. Це відбувається за допомогою економічних механізмів, шляхом надання державної підтримки лише тим господарствам, що досягають певного розміру.

Наприклад, законодавство *Великобританії* про оренду землі являє собою сукупність прийнятих в різний час численних нормативно-правових актів, судових прецедентів, а також норм загального права. В той же час, у зв'язку із правовою незахищеністю орендаря англійським парламентом були

прийняті різні законодавчі акти, що регулюють контрактні відносини між орендодавцем і орендарем і посилюють захист прав орендаря [8].

У Данії від орендаря вимагається забезпечення збереження землі в сільськогосподарському виробництві, збереження природи і навколишнього середовища. Закон вимагає від фермера «гарного ведення сільського господарства». Орендарі, що ведуть сільське господарство, зобов'язані постійно проживати на фермі. Закон встановлює верхню межу розміру землі, яка може бути у власності або використовуватись на умовах оренди – 150 га сільгоспугідь, крім випадку, якщо фермер зможе довести, що внаслідок специфіки його виробництва йому необхідно більше землі і ніхто із місцевих селян не буде заперечувати проти цього [10].

«Орендар мусить прожити в сільській місцевості не менше 8 років. Якщо ж розмір ферми буде перевищувати 30 га, то він має довести свою професійну кваліфікацію, мати досвід роботи в сільському господарстві і відповідну освіту; також він зобов'язується пропрацювати на цій фермі не менше 8 років (це означає, що протягом цього строку він не може надати землю в суборенду). Законом дозволяється отримувати в оренду до трьох ділянок землі, за умови, що відстань між ними не більше 10 км, і жоден із сусідів не буде заперечувати» [10].

В Данії встановлений максимальний строк оренди – 30 років. Законодавство цієї країни забороняє продовження строку оренди і заохочує орендарів, щоб вони викупали цю землю і ставали її власниками [10].

Значна площа осушених польдерів у Нідерландах знаходиться у державній власності і використовується на підставі довгострокової оренди. В цілому 30% землі знаходиться в орендному користуванні і приблизно половина господарств частково або повністю працюють на орендованій землі [10]. З урахуванням важливості інституту оренди держава регулює всі її види, видаються дозволи на оренду.

У Німеччині орендні відносини регулюються Німецьким цивільним уложенням (далі – НЦУ), а оренда сільськогосподарських земель – окремими

законами, які передбачають можливість укладення договорів сільськогосподарської оренди на строк до одного року в усній формі [10]. Сторони зобов'язані повідомити про укладення договору оренди орган, що уповноважений видавати дозволи на угоди із земельними ділянками.

У *Польщі* розмір при оренді земельних ділянок орендар не має права власності на зведені будівлі і споруди [11]. Видається, що дане правило є цілком логічним і повинно бути перенесене у законодавство України. Протилежний підхід суперечить сутності оренди як права *тимчасового* користування земельними ділянками.

Правове регулювання сільськогосподарської оренди у *Франції* здійснюється на основі спеціальних джерел права, головним з яких є Статут сільськогосподарської оренди. Закон дозволяє орендарям отримувати додатковий дохід із діяльності, пов'язаної з експлуатацією кемпінгів, ресторанів, консервних заводів, що функціонують на основі переробленої сільськогосподарської продукції [8].

Встановлені обмеження на розпорядження земельними ділянками сільськогосподарського призначення: вони повинні бути спершу запропоновані фермерам, орендарям, причому останні можуть в судовому порядку вимагати призначення більш низької ціни, ніж запропоновано. Власник не вправі залишати землю без обробітку на строк більше 5 років. По спливу цього строку земельна ділянка може бути надана в користування іншій особі. Орендар, що скористався правом переважної купівлі земельної ділянки, зобов'язаний вести господарство на цій ділянці не менше дев'яти років [8].

При оренді пасовищ допускається спільне користування земельною ділянкою орендаря та орендодавця. Наприклад, орендодавець може використовувати мисливські будинки, підйомники для лижників тощо, розташовані на ділянці [8].

У *США* за загальним правилом права орендаря практично без обмежень можуть відступатися іншим особам [12]. Існує обмежене право

орендодавця на відвідування орендованої земельної ділянки, що називається «спостереження з метою можливого попередження псування майна» [8]. До обмежень прав орендаря належать також заборонені види діяльності орендаря, які можуть бути передбачені сторонами при укладенні договорів оренди. Орендодавець має право вимагати припинення дії договору у випадку, якщо орендар застосовує заборонений вид використання орендованої земельної ділянки [8]. Заслугує на увагу ретельне врегулювання федеральним законодавством і законодавством штатів обов'язків орендаря, пов'язаних з ефективним використанням орендованої земельної ділянки, здійсненням комплексу заходів, спрямованих на боротьбу з ерозією ґрунтів. Захищаючи землі від водної та повітряної ерозії, орендар повинен розробляти плани збереження еродованих ґрунтів, які передбачають методику збереження ґрунтів та управління діяльністю ферм, користування водостоками, водовідводами, дренажними ділянками, лісовими угіддями і іншими природними ресурсами. На орендаря також покладається обов'язок здійснювати комплекс заходів по охороні природних об'єктів від впливу сільськогосподарського виробництва. При цьому особливе значення надається дотриманню екологічних і санітарно-гігієнічних вимог при застосуванні в сільському господарстві пестицидів, мінеральних добрив.

У Швеції є поширеною оренда земель сільськогосподарського призначення. Біля 15% сільськогосподарських земель орендується, біля 35% фермерів орендують частину оброблюваних ними земель. Слушним видається правило, за яким при поверненні орендованої ділянки власник зобов'язаний викупити в орендаря будинки та інше майно, пов'язане з нерухомістю (компенсувати різницю вартості між незабудованою і забудованою ділянкою).

Існує практика надання державних земель сільськогосподарського призначення в оренду на конкурсних засадах, причому враховується пропонуваній розмір орендної плати, фахова підготовка потенційного орендаря, його кредитоспроможність тощо.

Слід зазначити, що повного аналога праву постійного користування земельними ділянками, передбаченому ст. 92 ЗКУ [1] в законодавстві зазначених вище країн виявити не вдалося. Так чи інакше, користування є обмеженим певним строком та певними умовами.

Цікавий досвід країн, що розвиваються в сфері права власності та права користування на землю. За звичаєвим правом народів *Африки* зазвичай не визнається право власності на землю. Натомість, існують права використання та зайняття землі. Суб'єктом права є плем'я, клан чи родина. Як правило, земельна ділянка реєструється на ім'я вождя чи голови, і у відносинах із третіми особами він виступає як власник земельної ділянки. Але коли йдеться про внутрішні відносини групи осіб, кожен голова родини має право на наділення землею для садиби, обробітку та випасання худоби [13, 14].

В своїй дисертації Данкевич В. [7, с. 64] надав прекрасну класифікацію теоріям розвитку земельних відносин в різних країнах світу. З чого можна зробити висновок, що в розвинутих країнах право власності на землю, її вільний обіг – є основою аграрного виробництва. В країнах так званого соціалістичного капіталізму - часто надають перевагу довгостроковим орендним відносинам, а в країнах третього світу – право власності на землю не далеко еволюціонувало від колективної, родової власності.

Хоча саме Індія, Китай та США були лідерами за площею куплених земель в 2016 році (понад 3 млн. га на кожену країну) [15]. Великі аграрні корпорації розвинутих країн часто скуповують землю в країнах Азії, проводячи таким чином виробничу експансію.

В колишніх соціалістичних країнах земельні реформи стартували з початку 90-х років 20-го сторіччя (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – **Продаж землі іноземцям в пост-соціалістичних країнах [16]**

Продаж	Болгарія	Естонія	Латвія	Литва	Польща	Румунія	Угорщина
Дозволено							
Обмежено							
Заборонено							

Питання обігу земель в Україні розглянемо в наступному підрозділі.

1.3. Ринок землі сільськогосподарського призначення: переваги та виклики його впровадження в Україні

В світі на сьогоднішній день працюють 4 моделі земельних відносин:

- закритий ринок;
- закритий для іноземців;
- відкритий з обмеженнями;
- повністю відкритий ринок.

В таблиці 1.3 наведено перелік країн, де функціонує такий ринок

Таблиця 1.3 – Географічна структура моделей ринку землі [29]

Закритий ринок	Закритий для іноземців	Відкритий з обмеженнями	Відкритий
Таджикистан	Албанія, Азербайджан, Боснія і Герцеговина, Вірменія, Іран, Казахстан, Киргизстан, Корея, Македонія, Марокко, Нігерія, Молдова, ПАР, Росія, Сербія, Туніс, Хорватія	Болгарія, Греція, Гондурас, Данія, Латвія, Литва, Камерун, Румунія, Словаччина, Туреччина, Швейцарія, Фінляндія, Франція, Канада, Японія, Швеція, Грузія...	Австралія, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Великобританія., США, Австрія, Естонія, Чехія, Італія, Іспанія..

В останній день березня 2020 року депутати Верховної ради ухвалили законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення [17].

Цим законом встановлюються наступні положення:

1. 1 липня 2021 року скасовується дія мораторію на продаж аграрної землі.

2. З липня 2021 до 1 січня 2024 буде діяти обмеження на купівлю землі – не більше 100 га в одні руки. З 2024 року обмеження становитиме до 10 тис га в одні руки.

3. З 1 липня 2021 до 1 січня 2024 року право на покупку землі буде тільки у фізичних осіб. Юридичним особам забороняється купувати землю сільськогосподарського призначення.

4. Щодо надання права іноземцям купувати землю позиція не змінилась – питання буде вирішуватись на референдумі.

5. Іноземцям заборонено купувати землю, що розташована ближче 50 км від державного кордону України, незважаючи на результати референдуму.

6. Не зможуть купувати з 2024 року українську землю також компанії, власниками яких є громадяни країни-агресора – Росії, що входять до терористичних організацій. Також заборона поширюється на компанії, що знаходяться у власності іноземних держав або офшорів чи бенефіціара, яких неможливо встановити. Купити українську землю сільськогосподарського призначення також не зможуть юридичні особи з країн, які не співпрацюють у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом та компанії під санкціями [18].

7. Переважне право орендаря на купівлю. Орендарі, які працюють на землі і мають право користування не пізніше ніж з 2010 року, можуть викупити землю з розстрочкою до 10 років за ціною нормативної грошової оцінки таких ділянок і без проведення земельних торгів. Право власності покупець отримує після першого платежу. Орендар має можливість передати переважне право на придбання ділянки іншій особі, але про це повинен бути письмово повідомлений власник.

8. Банки зможуть стати власниками землі тільки за умови, якщо земельна ділянка дісталась їм як заставне майно за непогашеним кредитом. Такі ділянки фінустанови повинні продати протягом двох років після отримання права власності на земельних торгах.

9. Мінімальна ціна продажу землі – не менше нормативної грошової оцінки. Закріплено до 2030 року.

10. Продаж державних та комунальних земель у приватну власність заборонено.

Переважна більшість агрохолдингів висловлюється негативно з приводу мораторію на землю, в той час як фермери в більшості своїй проти скасування мораторію. На офіційній сторінці farmlend.ua – Асоціації вільних землевласників, зокрема говориться про те, що «Мораторій - це обмеження конституційних прав на вільне розпорядження власністю людини» [19]. Тимчасовий мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, був прийнятий у 2001 році і створює з тих пір ряд негативних наслідків (табл. 1.4).

Таблиця 1.4 – **Наслідки мораторію на продаж земель с.-г. призначення**

Наслідки	Кому вигідно	Кому не вигідно
Низька орендна плата	Орендарям землі	Орендодавцям
Концентрація земельних ресурсів	Агрохолдингам	Фермерам
Тіньовий ринок землі	Корупційні схеми з посадовцями та реєстраторами	Фермерам

Розглянемо більш докладно ці зв'язки. Так, за умови підвищення орендної плати до рівня розвинутих країн (рис. 1.2) можна очікувати підвищення рівня доходів власників земельних паїв, але ж, на нашу думку, за економічними законами, таке масове «збагачення» в дуже короткий час призведе до стрімкого зростання цін, особливо на нерухомість, і взагалі до інфляції.

Агрохолдинги на сьогодні готові до набуття права власності на свої земельні банки, багато хто з них може отримати кредити в іноземних банках, залучити кошти на фондових біржах тощо. Малі та середні фермери в таких можливостях обмежені.



Рис. 1.2 – Вартість орендної плати за 1 га в країнах світу, дол. США [19]

Щодо до тіньового ринку землі, то скасування мораторію не вирішить його проблеми, а лише загострить. При недосконалій системі судочинства та реєстрації майнових прав зловживання тільки збільшаться.

Це наша позиція, до якої ми дійшли в ході вивчення матеріалів та публікацій.

Ми погоджуємося з Данкевичем В. [7, с. 329], який пропонує виконати наступні завдання в світлі земельної реформи:

1. Удосконалити інституційні механізми прозорості земельних відносин.
2. Підвищити ефективність управління землями державної форми власності.
3. Розробити показники, механізми та інструменти моніторингу ефективності проведення земельної реформи.

За даними соціологічних опитувань більшість українців все ще проти скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. Проте, їх частка стає меншою. Більшість тих, хто очікує на скасування мораторію планує надалі здавати паї в оренду, і лише 16% - продати [23].

Важливо також розглянути питання продажу земель в контексті сталого розвитку сільських територій. Під категорією «сільська територія» прийнято розуміти історично сформоване у законодавчо визначених межах системне середовище, що поєднує наступні складові:

- адміністративно-територіальну (села, селища міського типу, хутори);
- територіально-функціональну (територія, на якій відбувається сільськогосподарське виробництво, переробка, збереження та реалізація сільськогосподарської продукції);
- природну (система ландшафтів, мікроклімату, типи ґрунтів, водні джерела, біорізноманіття видів рослин і тварин тощо).

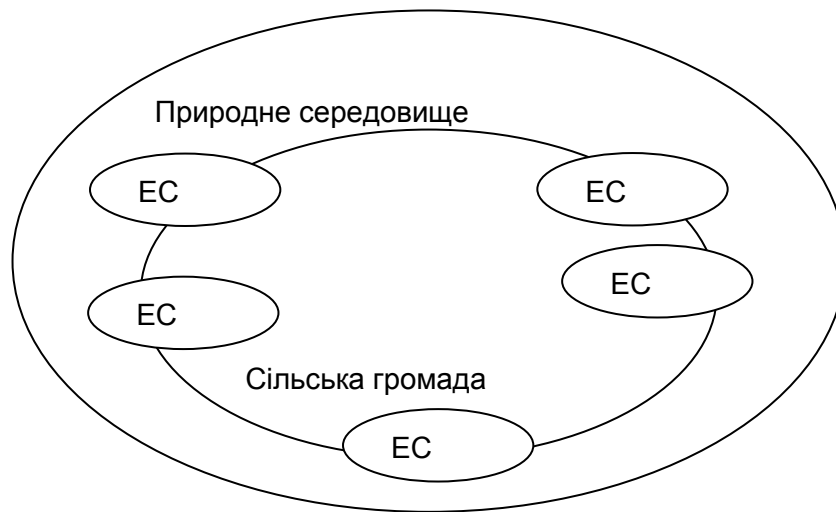
З позицій системного підходу сільська територія є надскладною мультисистемою, сталий розвиток якої можливий лише за умови збалансованого розвитку її компонентів, дотримання законів ефективної взаємодії елементів системи між собою та з навколишнім середовищем.

Кожна підсистема складається з окремих елементів:

- економічна – це сукупність господарюючих суб'єктів в межах окремої сільської території, включаючи фермерські господарства, сільськогосподарські товариства, особисті селянські господарства, підприємства сфери послуг, переробні та не аграрні підприємства, які функціонують в межах сільської території;
- соціальна – сільські громади, сім'ї селян, органи місцевого самоуправління, державні органи влади, громадські організації, соціальні неприбуткові організації (школи, дитячі садки, бібліотеки, лікарні тощо);
- природна – сільські ландшафти, агроєкосистеми, сукупність водних та біологічних ресурсів певної сільської території, мікрокліматичні особливості тощо.

Історично кожна сільська територія базується на певній сукупності природних елементів системи, які визначають оптимальний спосіб ведення

сільського господарства, а отже, і певний громадський устрій території. Схематично зв'язок підсистем можна зобразити наступним чином (рис. 1.3):



*ЕС – економічна система (підприємство)

Рис. 1.3 - Умовна структура системи сільської території [24]

Якщо відкинути можливість збільшення сільської території в просторі, то основним іммобільним лімітуючим фактором її розвитку є природне середовище. З іншого боку, економічні системи є найбільш маневреними, здатними до адаптації, орієнтованими назовні, їх основна мета - отримати максимальну вигоду від використання ресурсів певної сільської території. В таких умовах соціальна підсистема повинна виконувати роль регулюючої сили, оскільки, саме вона зацікавлена у збереженні якості природного середовища як середовища для життя та отримання певних вигод від існування економічних систем у вигляді джерела доходів (заробітної плати, прибутків тощо). В разі, коли державні органи влади перебирають на себе регулюючу функцію, є ризик заміщення інтересів певної сільської території загальнодержавними або псевдо державними інтересами.

З огляду на вищесказане, вважаємо, що на сучасному етапі орендні земельні відносини є більш дієвим інструментом забезпечення сталого розвитку сільських територій. Для закріплення принципів сталого розвитку на практиці необхідно в орендних угодах на використання земель

сільськогосподарського призначення окремими пунктами вказувати соціальну відповідальність орендаря перед сільською громадою та його зобов'язання щодо збереження/відновлення природного середовища. Такі умови можуть бути спільно розроблені представниками громади з урахуванням особливих потреб певної сільської території. При невиконанні умов, орендар може бути достроково позбавлений права на використання земель сільськогосподарського призначення.

За умов зменшення державної підтримки сільського господарства у відповідності до принципів СОТ необхідно підвищувати і активізувати роль сільських громад в регулюванні розвитку сільських територій та моніторингу питань землеволодіння та землекористування.

Висновки до розділу 1

1. Земельні ресурси сільськогосподарського призначення є визначальною категорією, яка формує виробничий потенціал сільськогосподарського підприємства. Визначено, що головними ознаками цього ресурсу є лише часткова відновлюваність, наближення до дефіцитності в умовах глобалізації.

2. Показники ефективності використання земельних ресурсів важливо визначати в комплексі як економічну, соціальну та екологічну ефективність.

3. Правові моделі землевласності та землекористування повинні бути адаптовані під умови та стратегії розвитку кожної країни.

4. Наша думка про скасування мораторію на вільний обіг земель з 1 жовтня 2021 року – це передчасне рішення, не підготовлене інституційно.

РОЗДІЛ 2. ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ НА МАКРО ТА МІКРО РІВНІ

2.1. Наявність та структура використання с.-г. угідь в Україні

Спираючись на інформацію, яка представлена на офіційному сайті Державної служби статистики України [25] ми визначили індикатори для аналізу наявності та використання земельних угідь:

- динаміка посівних площ та їх структура – кількісний індикатор наявності та напрямків використання угідь;
- урожайність основних культур – натуральна продуктивність;
- ВВП в сільському господарстві на 1 га посівної площі – інтегрований показник ефективності використання.

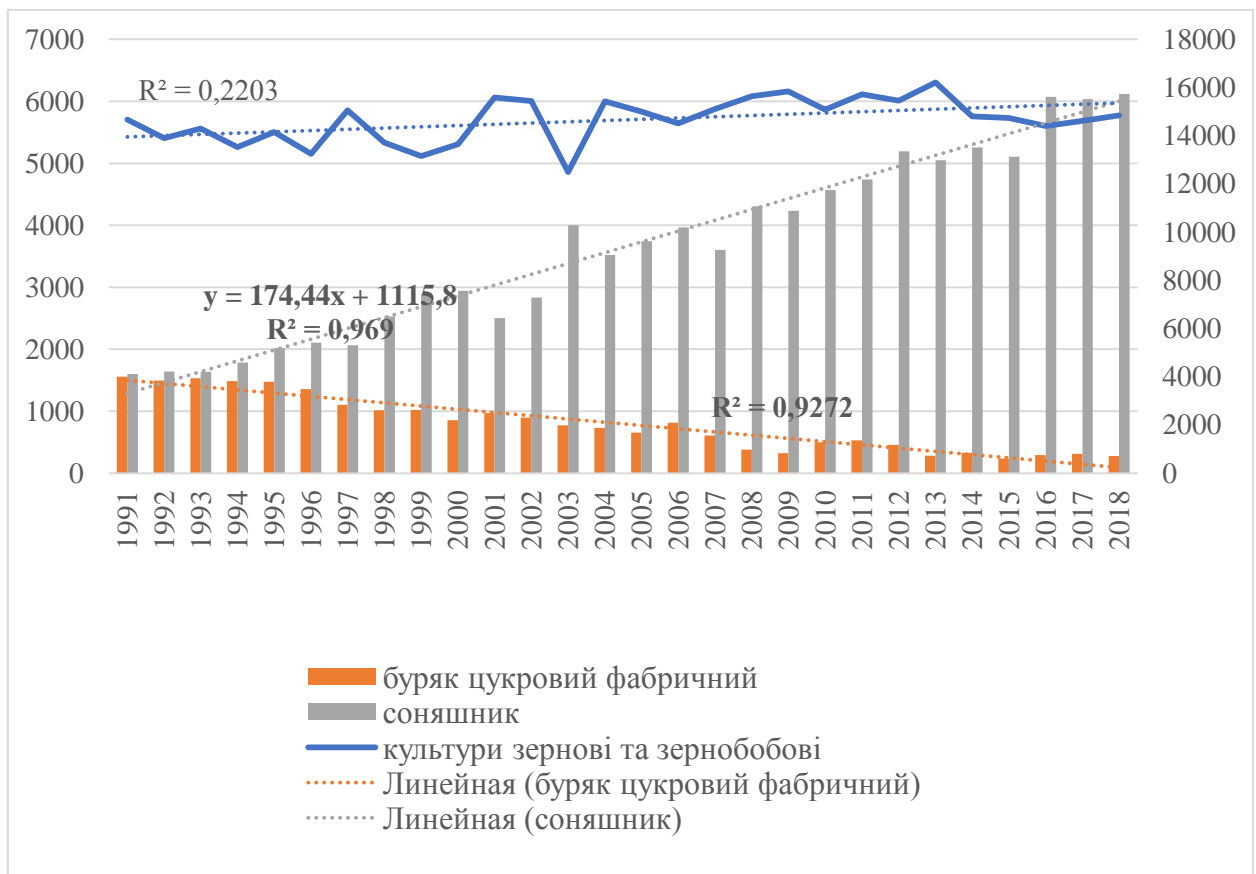
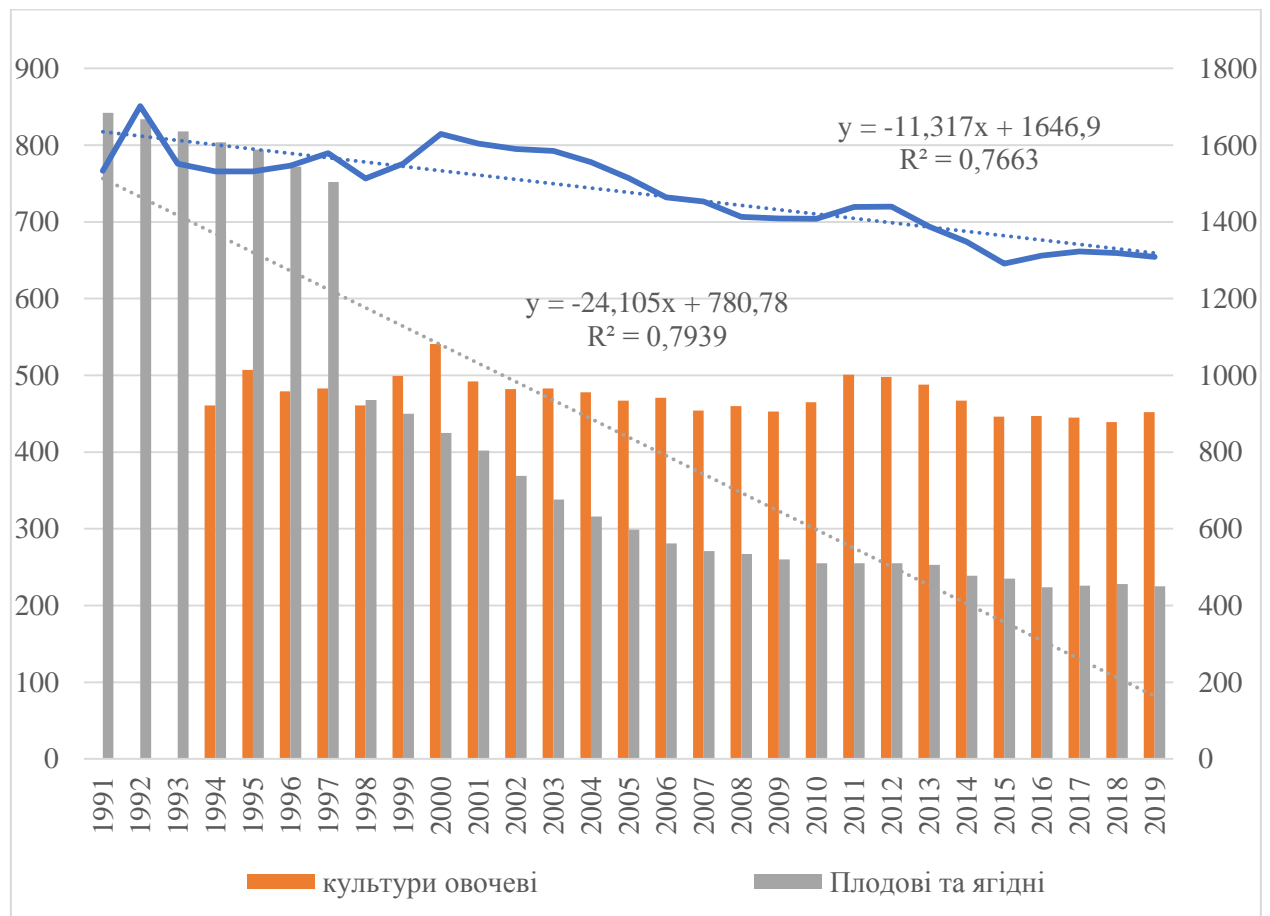


Рис. 2.1 – Динаміка посівних площ зернових та технічних культур,
тис. га

Очевидним, є збільшення посівних площ під соняшником, з чіткою статистично значимою тенденцією до збільшення і в подальшому на 174 тис. га в рік. За період з 1991 по 2019 рік соняшник «приростив» свої площі в 3,7 рази. Це можна пояснити високою рентабельністю цієї культури, але з точки зору екологічної ефективності використання землі – тренд негативний.

Скоротились на 86% площі під іншою технічною культурою – цукровим буряком. Причина – економічна неефективність вирощування. Стосовно зернових культур – їх динаміка має хвилеподібний характер, що зумовлено кліматичними факторами та ринковими умовами (динаміка за період +4,4%).

Окремо варто розглянути площі під овочевими культурами, картоплею та ягідниками і плодовими. Цими культурами переважно займаються невеликі фермерські та особисті господарства (рис. 2.2)



**Рис. 2.2 - Динаміка посівних площ овочевих та плодкових культур,
тис. га**

На рис. 2.2 можна помітити тенденції до скорочення посівів картоплі, на 11 тис. га щороку та плодово-ягідних культур. Хоча після різкого падіння майже вдвічі в кінці 90-х на початку 2000-х років, темпи падіння скоротились і вирівнялись. Площа під овочевими майже не змінилася за останні роки.

Структура посівних площ в 1992 році та в 2019 році (рис. 2.3) свідчить про незначні у цифрах, проте значимі зміни в напрямках використання посівних площ, загальна ж кількість ріллі за період 1991-2019 роки збільшилась на 13,4%.

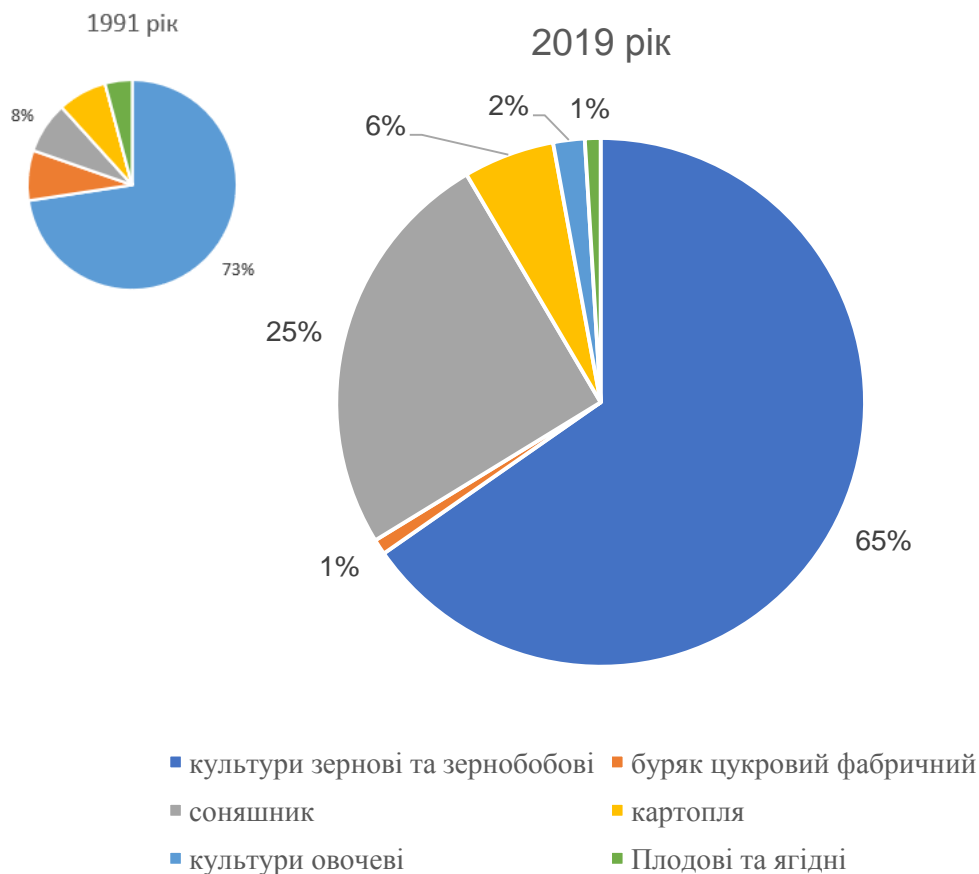
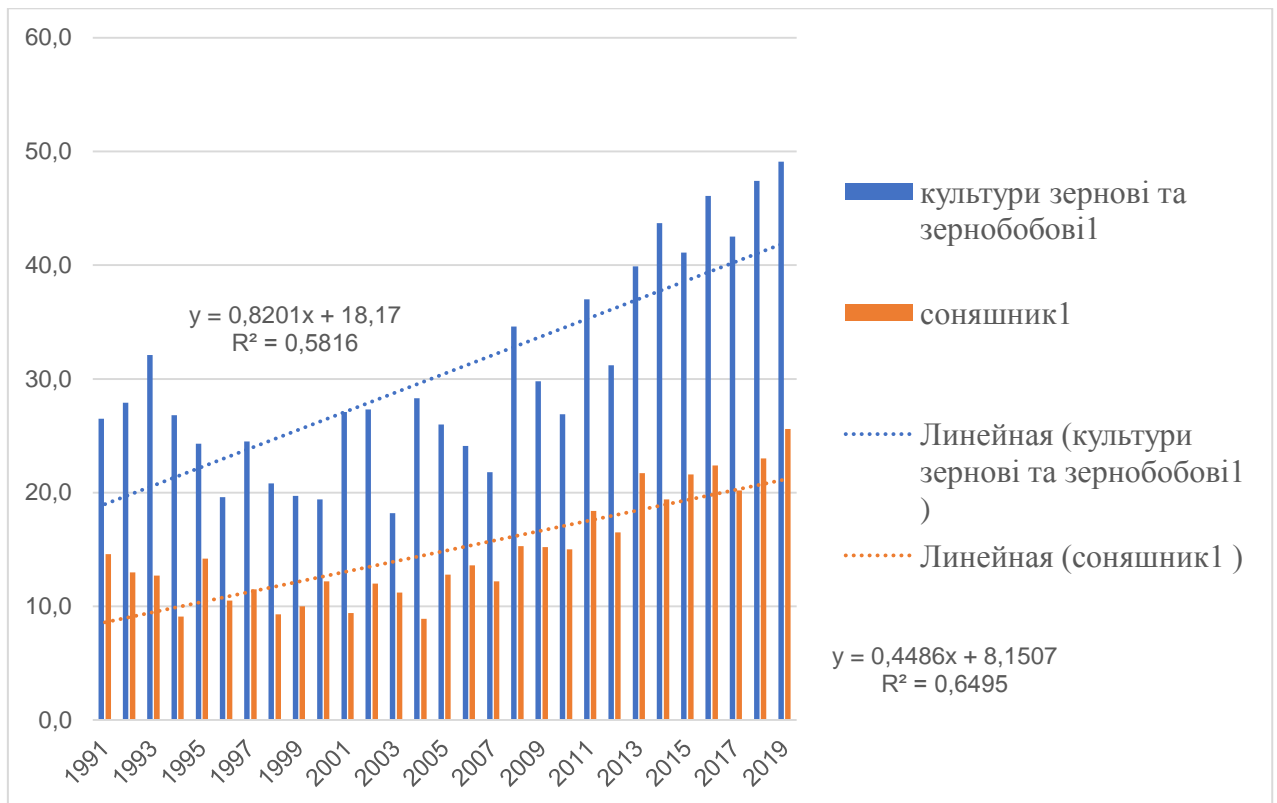


Рис. 2.3 – Порівняння структури посівних площ в 1991 році та 2019 році, Україна

Ще раз наголошуємо про те, що частка соняшнику в посівній структурі зросла до загрозливого рівня в 25%.

Проаналізуємо динаміку культур, які займають більшу частину площ – зернові та зернобобові та соняшник (рис. 2.4).



1 у масі після доробки

Рис. 2.4 – Динаміка урожайності зернових та соняшника, ц/га

З першого погляду можна сказати, що натуральна продуктивність земельних угідь в Україні збільшується, темп росту урожайності за останні 28 років по зерновим культурам склав +85%, а по соняшнику +75%. Середня урожайність за цей період по зерновим 30,5 ц/га, а по соняшнику 14,9 ц/га.

За обсягами виробництва соняшнику у 2019 році України займала перше місце в світі і урожайність цієї культури становила не менше, ніж в інших країнах:

«Україна — 14,5 млн. т при середній врожайності 2,3 т/га;

Росія — 13 млн. т, 1,6 т/га;

ЄС — 9,8 млн. т, 2,2 т/га;

Аргентина — 3,5 млн. т, 2,1 т/га;

Китай — 3,25 млн. т, 2,6 т/га;
 Туреччина — 1,75 млн. т, 2,4 т/га;
 США — 1,02 млн. т, 1,9 т/га;
 Молдова — 0,9 млн. т, 2,3 т/га;
 Казахстан — 0,8 млн. т, 1 т/га;
 ПАР — 0,75 млн. т, 1,2 т/га.» [26].

І останній індикатор, який ми проаналізуємо в цьому підрозділі – вартість ВВП, виробленого в сільському господарстві по відношенню до 1 га с.-г. угідь (рис. 2.5).

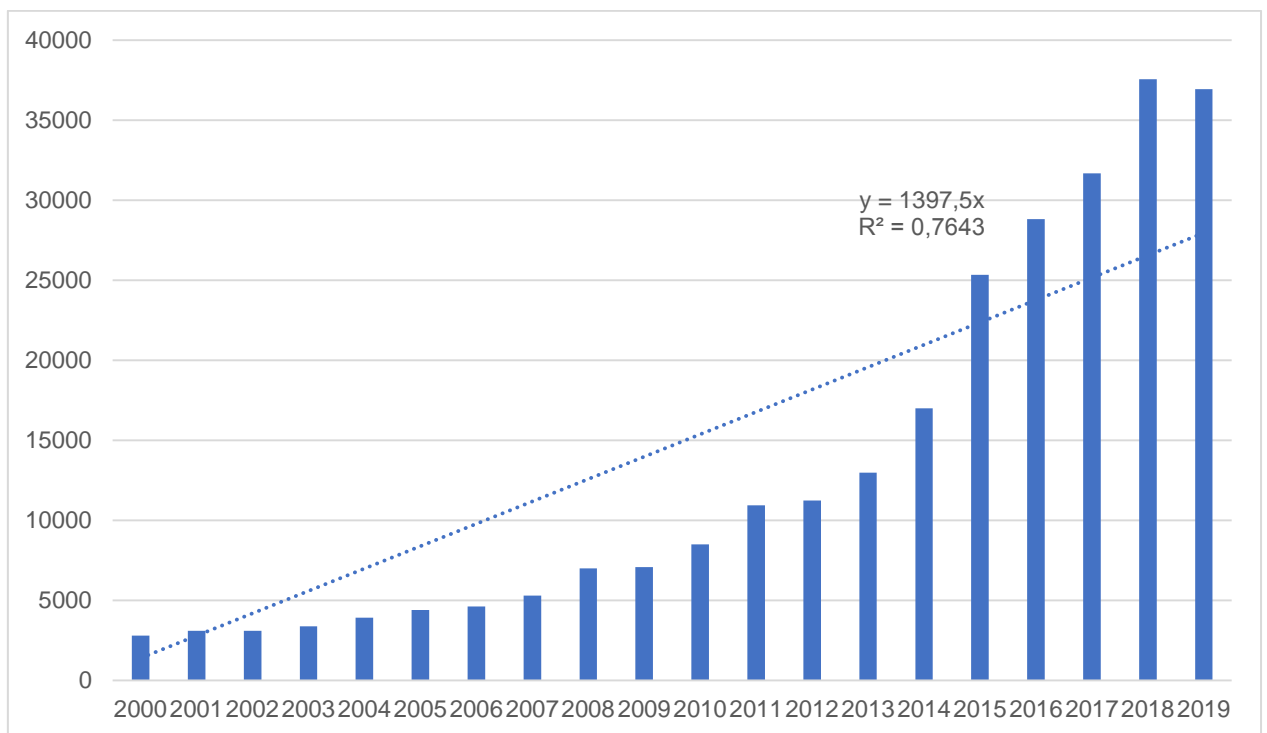


Рис. 2.5 – Динаміка ВВП в сільському господарстві в розрахунку на 1 га посівної площі, у фактичних цінах, грн.

Варто зазначити позитивну динаміку та коефіцієнт рівняння тренду – приріст ВВП на одиницю земельних ресурсів (посівних площ) зростає кожного року на 1397,5 грн. В порівнянні з 2000 роком цей показник зріс в 13 разів. Звісно, можна говорити про інфляцію, проте, слід зазначити позитивну динаміку.

Зробимо застереження стосовно наших розрахунків, вони не враховують два важливих фактори:

- ВВВ подано разом з галузями лісництва та мисливства;
- продуктивність в тваринництві не має прямого стосунку до посівних площ.

Тому, наші розрахунки носять скоріше методичний характер.

2.2. Дослідження структури землекористувачів

Як зазначалося раніше, структура організаційних форм є дуже важливою складовою соціальної ефективності землекористування. За даними профільних порталів [19], основними стейкхолдерами потенційного ринку землі є:

- «землевласники - люди, які отримали землю у власність після ліквідації колгоспів;
- фермери, які обробляють власну та/або орендовану землю;
- агрохолдинги, що залучили значні фінансові ресурси та орендують у середньому більше 50 тис га.» [27, с. 13].

За даними дослідження: «близько 6 млн. українських землевласників сумарно володіють більше, ніж 70% земель сільськогосподарського призначення», їх середній вік більше 60 років, середня площа пая 3-4 га [27, с. 14].

Фермерів в Україні понад 48 тисяч, їх середній прибуток до оподаткування з 1 га землі складає за оцінками експертів біля 250 дол. США, в той час як у агрохолдингів ця цифра біля 400 дол. США.

Агрохолдингів в Україні біля 100. За даними порталу Tripoli [28] ми побудували рис. 2.6, в якому відобразили земельний банк ТОП-20 агрохолдингів України. Варто зазначити, що у 35 холдингів рейтингу земельний банк становить більше 50 тис. га, а 76 – більше 20 тис. Якщо перевести земельний банк найбільшого агрохолдинга в грошовий еквівалент

через вартість орендної плати (рис. 1.3) це буде становити 26,5 млн. дол. США на рік.

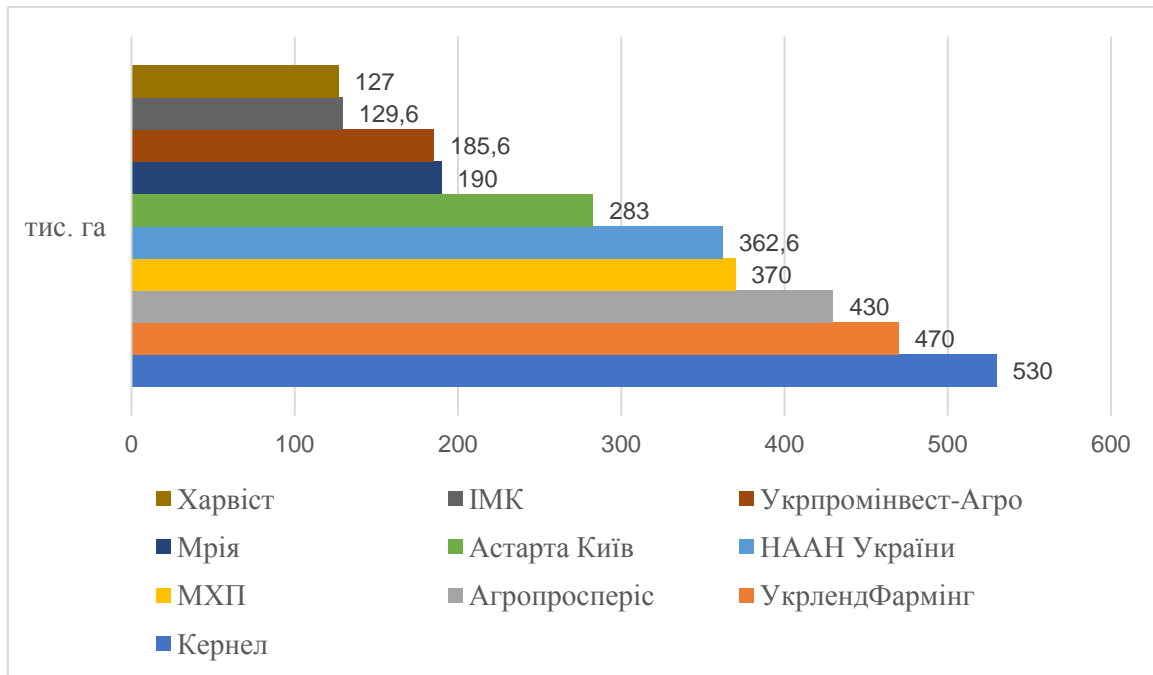


Рис. 2.6 – Земельний банк ТОП-10 агрохолдингів України
підготовлено автором за матеріалами [28]

Показово, що серед великих землекористувачів і Національна академія аграрних наук України, якщо перевести потенційно недоотримані кошти орендної плати, то вийде 18,13 млн. дол. США на рік.

В таблиці 2.1 наведено структура домогосподарств населення за гендерними характеристиками в 2019 році [25].

Таблиця 2.1 – Характеристики сільських домогосподарств в Україні

Показники	Всі домогосподарства	Ті, які очолюють чоловіки	Ті, які очолюють жінки
Середній розмір площі землі домогосподарства, га	1,19	1,47	0,94
Частка земельних часток-паїв і орендованих ділянок у загальній площі, %	45,4	51,6	36,6
Середній розмір орендованих ділянок, га	3,07	3,34	2,65
Частка домогосподарств за рівнем якості землі:			

хороша	26,6	26,7	26,5
середня	70,7	70,8	70,7
погана	2,7	2,5	2,8

Як свідчить гендерно чутлива статистика, жінки володіють меншими за розміром господарствами. Але це не є таким фактором, щоб проводити глибше дослідження на тему ефективність використання землі.

Цікавою є офіційна статистика щодо розмірів господарств у вирощуванні різних культур (табл. 2.2).

**Таблиця 2.2 – Групування господарств за площею зібраних культур,
2019 рік [25]**

Групи господарств за площею	Кількість господарств	Частка від загальної кількості, %	Частка від загального виробництва, %	Урожайність, ц/га
Зернові та зернобобові культури				
Всього:	34673	100,0	100,0	53,7
до 100,00	21160	61,0	4,0	35,8
100,01–200,00	3665	10,6	4,0	44,6
200,01–500,00	4095	11,8	10,5	47,6
500,01–1000,00	2766	8,0	16,6	50,3
1000,01–2000,00	1917	5,5	23,4	52,7
2000,01–3000,00	562	1,6	12,8	56,2
більше 3000,00	508	1,5	28,7	65,4
Соняшник				
Всього:	22251	100,0	100,0	27,0
до 100,00	13602	61,1	8,0	21,8
100,01–200,00	2821	12,7	8,3	26,4
200,01–500,00	3313	14,9	21,6	26,8
500,01–1000,00	1510	6,8	21,9	27,1
1000,01–2000,00	736	3,3	21,6	27,9
2000,01–3000,00	175	0,8	9,0	27,9
більше 3000,00	94	0,4	9,6	30,1
Кукурудза на зерно				
Всього:	15170	100,0	100,0	77,7
до 100,00	9317	61,4	6,3	60,0
100,01–200,00	2003	13,2	6,6	68,7
200,01–500,00	2037	13,4	15,7	74,3
500,01–1000,00	972	6,4	17,0	77,3
1000,01–2000,00	512	3,4	18,3	79,1
2000,01–3000,00	153	1,0	10,0	83,5
більше 3000,00	176	1,2	26,1	86,3

Спостерігається вища ефективність виробництва в господарствах, які мають 1000 і більше га, хоча за кількістю господарств в Україні переважають такі, що менші 100 га. Це говорить про те, що кожному господарству потрібно шукати свою бізнес-модель, не гнатися за прибутком сьогоднішнього дня, а думати про стратегію.

Для того, щоб краще зрозуміти потребу в консультаційних послугах малого фермера, необхідно більш докладно ознайомитись з його бізнес-моделлю та показниками ефективності.

2.3. Економічний портрет малого фермера, користувача консультаційних послуг

**Інформація надана ДОГО «Сільськогосподарська консультаційна служба», але, враховуючи, що дорадники підписують договір про зберігання комерційної інформації всі справжні назви та імена замінені.*

Підприємець ШНП зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності і відноситься до ФОП мікрорівня. Місце реєстрації – Покровський район Дніпропетровської області. Основний вид діяльності: вирощування зернових та технічних культур.

Як суб'єкт малого підприємництва ШНП не проводить розширений управлінський облік своєї діяльності, тому наша аналітична робота ґрунтується на особистих інтерв'ю.

Отже, підприємство знаходиться за 12 км від смт. Покровка і за 120 км від м. Дніпро. Площа земель, на яких проводить свою діяльність підприємець – більше 900 га с.-г. угідь, з них більша частина – орендована. 500 га посівних площ зайнято під соняшником і зерновими культурами (ячмінь та озима пшениця). На підприємстві також є вулики і 90 голів овець. Серед технічних засобів: 4 трактори, 4 автомобілі, 1 комбайн.

Основні показники діяльності підприємства наведені в таблиці 2.3. Ми бачимо, що загальна динаміка показників по підприємству за період 2015-2019 рр. – негативна. Це пояснюється тим, що все складніше малому бізнесу конкурувати з великими агрохолдингами по залученню земельних ресурсів через оренду паїв.

Таблиця 2.3 – Показники землезабезпеченості по підприємству

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2019 р. до 2015 р.	
						абсолютне відхилення	відносне відхилення
Площа сільськогосподарських угідь, га	945	945	945	945	901	-44	-4,66
Площа ріллі, га	945	945	945	945	901	-44	-4,66
Рівень розораності сільськогосподарських угідь, %	95,06	100,0	100,0	100	100	+4,94	x
Площа посівів, га	515	511	502	492	574	+59	11,46
Частка засіяної площі ріллі, %	54,50	54,07	53,12	52,0	63,71	+9,21	x
Навантаження на 1 працівника, га сільськогосподарських угідь	72,69	72,69	67,50	67,5	60,07	-12,63	-17,37
Ріллі	72,69	72,69	67,50	67,5	60,07	-12,63	-17,37

В таблиці 2.4 наведено основні показники по результатам використання трудових ресурсів підприємцем.

Таблиця 2.4 – Продуктивність праці на підприємстві

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2019 р. до 2015 р.	
						абсолютне	відносне
Чисельність працівників, осіб	13	13	14	14	15	+2	15,38
Фондоозброєність 1 працівника, тис. грн./осіб	293,0	289,9	269,3	81,6	73,3	-219,70	-74,98
Навантаження сільськогосподарських угідь на 1 працівника, га/осіб	72,69	72,69	67,50	75,1	82	+9,31	12,80

Отримано в розрахунку на 1 працівника, тис. грн.: валової продукції	284,6	311,6	355,2	379,5	665,3	+380,7	133,76
чистого доходу	434,4	480,5	630,0	661,2	1058,3	+623,9	143,64
Прибутку	107,5	71,5	135,2	231,9	285,2	+177,7	165,23

Як показує наш аналіз, продуктивність найманих працівників зростає, не зважаючи на те, що фондоозброєність знизилась майже на 75%. Це можна пояснити тим, що ШНП продала непотрібні активи і залишила лише ті основні засоби, які дійсно використовуються в сільськогосподарському виробництві.

В таблиці 2.5 проаналізовані показники, які характеризують ефективність використання основних засобів підприємцем.

Таблиця 2.5 – Ефективність використання основних засобів на підприємстві

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2019 р. до 2015 р. відхилення	
						абсолютне	відносне
Середньорічна вартість основних засобів, тис. грн.	3809	3769,25	3769,75	4388	6040	+2231	58,57
Середньорічна вартість оборотних засобів, тис. грн.	2403	1576,85	1576,85	3560	5990,5	+3587,5	149,29
Частка основних засобів у структурі активів, %	61,32	70,50	70,51	55,21	50,21	-11,11	x
Частка оборотних засобів у структурі активів, %	38,68	29,50	29,49	44,79	49,79	+11,11	x
Фондозабезпеченість на 100 га с. г. угідь, тис. грн.	403,1	398,9	398,9	464,3	670,4	+267,30	66,32
Фондоозброєність 1 працівника, тис. грн./осіб	293,0	289,9	269,3	81,6	73,3	-219,70	-74,98
Фондовіддача на 100 грн. основних засобів, грн.	97,1	107,5	131,9	121,1	165,2	+68,1	70,09
Коефіцієнт оборотності оборотних засобів	2,35	3,96	5,59	2,60	2,65	+0,30	12,77

Тривалість обороту оборотних засобів, днів	155,3	92,1	65,3	140,4	137,7	-17,6	-11,32
Норма прибутку,%	22,50	17,39	35,41	40,85	35,56	+13,06	X

З негативними значеннями в динаміці у нас виявлено лише кілька показників. Але це негативне значення свідчить про позитивні тенденції. Так, скорочення тривалості обороту оборотних засобів на 17 днів говорить про підвищення ділової активності підприємства. Зменшення показника фондоозброєності ми вже пояснили для табл. 2.4. А зменшення частки основних засобів в структурі активів можна охарактеризувати як підвищення маневреності власного капіталу. Тож в цілому тенденції є позитивними.

Формування позитивних тенденцій у результатах діяльності починається з гарних виробничих результатів. В таблиці 2.6 проаналізовані показники структури товарної продукції підприємця.

Таблиця 2.6 – Структура товарної продукції підприємця

Вид продукції	2015		2016		2017		2018		2019	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Зернові – всього:	2,0	36,3	2,4	37,7	2,2	24,3	2,7	29,5	4,0	26,0
в т.ч. озима пшениця,	1,7	30,9	1,8	29,4	1,7	19,6	2,4	26,6	4,0	26,0
ячмінь.	0,3	5,4	0,5	8,3	0,4	4,8	2,7	2,9	0,0	0,00
Соняшник	2,8	51,0	3,2	51,2	5,8	66,0	5,5	60,1	10,0	65,5
Всього по рослинництву	4,9	89,0	5,6	89,0	8,0	90,3	8,3	90,0	14,0	95,5
Інші грошові надходження	0,7	11,0	0,7	11,0	0,9	9,7	0,9	10,0	1,3	4,5
Разом	5,6	100,0	6,3	100,0	8,9	100,0	9,2	100,0	15,3	100,0

Отже, за 5 років навіть в такому не великому господарстві відбулись зміни в структурі товарної продукції. Зернові культури зменшили свою частку на 10% в цілому, а ячмінь взагалі в 2019 році не вирощувався. В той

час соняшник зріс на 15 %, що в цілому підтверджує загальну тенденцію по сільському господарству.

В таблиці 2.7 результати попередніх досліджень узагальнені з точки зору ефективності використання ресурсів.

Таблиця 2.7 – Ефективність використання ресурсів підприємства

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2019 р. до 2015 р. відхилення	
						абсолютне	відносне
Площа сільсько-господарських угідь, га	945	945	945	945	901	-44	-4,66
Площа ріллі, га	945	945	945	945	901	-44	-4,66
Рівень розораності с.-г. угідь, %	95,06	100,00	100,00	100	100	+4,94	x
Середньорічна чисельність працівників, осіб	13	13	14	14	15	+2	15,38
Річна продуктивність праці, тис. грн./особу	284,6	311,6	355,2	379,5	665,3	+380,67	133,76
Середньорічна вартість основних засобів, тис. грн.	3809	3769,3	3769,8	4388	6040	+2231	58,57
Фондозабезпеченість в розрахунку на 100 га с.-г. угідь, тис. грн./га	403,1	398,9	398,9	464,3	670,4	+267,30	66,32
Фондоозброєність в розрахунку на 1 працівника, тис. грн./га	293,0	289,9	269,3	81,6	73,3	-219,70	-74,98
Фондовіддача на 100 грн. вартості основних засобів, грн./грн.	97,1	107,5	131,9	121,1	165,2	+68,08	70,09
Чистий дохід, тис. грн.	5647,1	6247,1	8820,4	9256,2	15875	+10227,9	281,118
Собівартість продукції, тис. грн.	4249,2	5317,5	6927,2	6009,5	11597	+7347,8	272,922
Прибуток, тис. грн.	1397,9	929,6	1893,2	3246,7	4278	+2880,1	306,03
В розрахунку на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.: чистого доходу	5,98	6,61	9,33	9,79	17,62	+11,64	294,85
витрат	4,50	5,63	7,33	6,36	12,27	+7,78	272,92
прибутку	1,48	0,98	2,00	3,44	4,53	+3,05	306,03
Норма прибутку, %	22,50	17,39	35,41	40,85	35,56	+13,06	x
Рівень рентабельності	32,90	17,48	27,33	54,03	36,89	+3,99	x

діяльності, %							
---------------	--	--	--	--	--	--	--

Аналіз показників результатів діяльності підприємства за 2015-2019 роки дає змогу говорити про позитивні тенденції в розвитку. Не зважаючи на незначне зменшення площі сільськогосподарських угідь, ми спостерігаємо підвищення результативності – зростання прибутку в чотири рази, зростання рентабельності і фондівіддачі.

2.4. Членство в кооперативі як фактор впливу на ефективність діяльності малого фермера

В 2019 році Підприємець ШПН стала членом СОК «Зерновий» [30] Васильківського району Дніпропетровської області. Кооператив був заснований в 2013 році в рамках Проекту розвитку зерносовищ та сільськогосподарських кооперативів в Україні, Проект впроваджується в Україні неурядовою організацією Socodevi, Канадською кооперативною асоціацією Co-operative Development Foundation of Canada, Інститутом з досліджень та освіти для кооперативів і спілок Університету Шербрук IRECUS, разом з Дніпропетровською обласною громадською організацією «Сільськогосподарська консультаційна служба» (ДОГО СКС) [31], Об'єднанням кооперативів «Господар», і фінансується Урядом Канади.

Заснований СОК «Зерновий» був 14 фермерами і фермерками у 2013 році. Місія СОК «Зерновий»: благополуччя та захист інтересів для зернових виробників та громад. Ключові цінності: справедливість, рівність, чесність. Організаційно кооператив планує свою роботу у вигляді двох юридичних осіб, кожна з яких має свій напрямок діяльності:

- зерновий обслуговуючий кооператив – СОК «Зерновий» (забезпечення матеріально-технічними ресурсами, консалтингові послуги - в першу чергу, агрономія і маркетинг зерна) ;

- товариство з обмеженою відповідальністю – ТОВ «Перший кооперативний елеватор»(доробка, зберігання, відвантаження зерна).

Організаційна структура управління уособлює побудову та устрій суб'єкта управління, зв'язки структурних елементів управління між собою, які дозволяють виконувати необхідні управлінські функції. ТОВ «Перший кооперативний елеватор» засновано СОК «Зерновий» та Об'єднанням кооперативів «Господар». В свою чергу, СОК «Зерновий» є членом ОК «Господар».

В своїй роботі кооператив слідує наступним принципам економічної діяльності:

- 1) послуги надаються виключно своїм членам;
- 2) послуги надаються з метою скорочення витрат або підвищення прибутку членів кооперативу;
- 3) члени кооперативу є одночасно і власниками і його клієнтами;
- 4) члени беруть на себе зобов'язання по користуванню послугами кооперативу;
- 5) фінансування кооперативу членами здійснюється пропорційно користуванню його послугами;
- 6) кооператив намагається надавати послуги по найнижчій ціні, враховуючі потреби на покриття адміністративних витрат й інвестиції;
- 7) суми перевищення доходів кооперативу над витратами розподіляються між його членами пропорційно до обсягів користування послугами, а не до розміру паю;
- 8) нарахування на паї членів обмежуються.

Змогу розширити свої економічні можливості через розвиток зерносховищ надав членам СОК «Зерновий» Канадський кооперативний зерновий проект . Тривалість Проекту складає 5 років (квітень 2013 – лютий 2018 рр.). Метою проекту є розширення економічних можливостей для малих та середніх зернових господарств в двох областях через розвиток

зерносховищ й сільськогосподарських кооперативів за підтримки більш ефективних та чутливих до сільського господарства установ.

Бюджет Проекту: 12,687 мільйонів канадських доларів (фінансування від Уряду Канади), 0,5 мільйонів канадських доларів (внески канадського консорціуму виконавців). Також передбачаються інвестиції від зерновиробників для розширення зерносховищ, підтримка від національного/обласного та районних держбюджетів.

Проектом передбачені надання підтримки через:

- Фонд обладнання для кооперативів та будівництва двох центральних комплексів зі зберігання, приймання та первинної доробки зерна (кооперативних зернових елеваторів) потужністю 30 тис. тон. Частка гранту проекту у фінансуванні загальних витрат на обладнання та будівельні роботи складатиме приблизно 25-30%, решта витрат на придбання обладнання та будівництво покриватиметься за рахунок власних коштів та прибутку фермерів-членів кооперативів, а також можливої державної підтримки, залучення кредитів тощо.

- Кредитний фонд, який передбачатиме допомогу членам кооперативу на поворотній основі (кредитування під заставу зерна для проведення посіву озимих культур).

- Кредитний фонд для спільної закупівлі с/г техніки (модель кооперативу СУМА).

- Гендерний фонд для створення інвестиційних можливостей для жінок та молодих учасників кооперативу.

У своїй діяльності кооператив керується основними кооперативними принципами. Вступ і вихід є виключно добровільним, прибуток кооперативу розподіляється пропорційно до індивідуальної участі у господарській діяльності. Для користування послугами кожен член укладає договір. Рішення щодо управління приймаються спільно на загальних зборах кооперативу за принципом «один член - один голос», а також обраним Правлінням.

Через участь в кооперативі, фермерські господарства можуть:

- додавати вартість за допомогою якісного та чесного зберігання на власному елеваторі;
- збільшувати власний дохід через гуртові закупівлі та продажі;
- посилювати здатність відстоювати свої інтереси в переговорах та ділових операціях;
- краще управляти ризиками у господарстві;
- мати доступ до інвестицій та обладнання за конкурентними цінами;
- отримувати технічну допомогу, навчання і обмін досвідом від канадського проекту.

Основна мета створення кооперативу – надання малим і середнім фермерам і фермеркам ресурсів та компетенцій для формування стійкої конкурентоспроможності на ринку зерна. Ця конкурентоспроможність забезпечується завдяки розвитку сучасної інфраструктури зберігання та логістики зерна. Завдяки інвестиціям Проекту (близько 90 %) та інвестиціям членів кооперативу (10 %) за 4 роки у смт. Васильківка було побудовано сучасний елеватор, який в 2017 році прийняв на зберігання від своїх членів перші партії озимої пшениці та соняшника. Озима пшениця була продана з надбавкою в ціні 5% (через 2 місяці після збирання урожаю) - загальний обсяг пшениці, яка пройшла через потужності елеватора в 2017 році склав 2,7 тис. т.

На разі введено в експлуатацію I чергу елеватора, за проектом його потужність повинна скласти 38 тис. т, а ділянка під забудову дозволяє розширити потужності до 60 тис. т. Це означає, що є потенціал розширення членства в СОК «Зерновий».

В рік вступу (2017) підприємець ШПН стала однією з тих членів кооперативу, які своїм рішенням про вступ збільшили членство вдвічі. Можна сказати, що на другий рік існування кооператив здобув довіру в громаді. На разі площа підприємства складає 3% від всього земельного банку

членів кооперативу, і є більшою, ніж в середньому по кооперативу (442 га). В 2013 році середня площа становила відповідно лише 106 га. На початок 2020 року площа членів кооперативу разом складає більше 30 тис. га.

Як членкиня кооперативу ШПН користувалась його послугами в такій динаміці (табл. 2.8):

Таблиця 2.8 – Динаміка економічної участі ШПН
як члена СОК «Зерновий»

Основні види послуг	в т.ч. спільні закупівлі			Результати для підприємця
	добрива, т	хімічні засоби, т	насіння (пос. од.)	
2017				
Спільні закупівлі	67 (селітра аміачна)	-	-	2% зниження вартості добрив (11256 грн.)
2018				
Спільні закупівлі	67 (фосфорні добрива) + 134 (селітра аміачна)	0,12 (гербіцид)	210 (соняшник)	Загальна економія витрат: 51199 грн.
Консультації агронома	Оптимізація технологій			
Навчання та тренінги	Розвиток навичок управління, планування, стратегічного планування			
Навчальні візити в Канаду, Латвію, Естонію	Обмін досвідом із зерновими кооперативами, розвиток бачення та кооперативної ідентичності			
2019				
Спільні закупівлі	67 (фосфорні добрива) + 130 (селітра аміачна)	-	150 (соняшник)	Загальна економія витрат: 47336 грн.
Навчання та тренінги	Розвиток навичок бізнес планування, підготовка бізнес плану,			

	отримання фінансування Гендерного Фонду для розвитку бізнес-ініціатив (110000 грн.); створення системи управлінського обліку на підприємстві з врахуванням технологічних процесів.
--	--

Як свідчать результати таблиці 2.8, за 3 роки членства в СОК «Зерновий» ефект для підприємства склав:

- економія на затратах (на 1-4% зниження ціни як наслідок спільних закупівель) 109791 тис. грн.;
- залучено коштів на вигідних умовах для розвитку бізнесу 110 000 грн.;
- розвиток навичок планування, менеджменту, управлінського обліку для забезпечення довгострокової конкурентоспроможності та стійкості власного бізнесу;
- формування навичок управління кооперативами через навчання та участь в роботі правління.

2.5. Визначення фінансової стійкості землекористувача

Для узагальнення інформації фінансового звіту та спрощення подальших розрахунків складають аналітичний (агрегований) баланс, який можна побудувати спираючись на економічний зміст рядків бухгалтерського балансу (форма 1):

Таблиця 2.9

Структура аналітичного балансу

Актив	Пасив
A1. Необоротні активи	П1. Власний капітал
A2. Оборотні матеріальні активи	П2. Довгострокові зобов'язання
A3. Оборотні нематеріальні активи	П3. Короткострокові зобов'язання

Розглянемо аналітичний баланс підприємства (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Аналітичний баланс ТОВ «Універсалзернопродукт», 2006 рік

Розділи активу	2019 рік	Розділи пасиву	2019 рік
----------------	----------	----------------	----------

A1	597,9	П1	3971,7
A2	2496,8	П2	-
A3	1242,2	П3	365,2
Всього	4336,9	Всього	4336,9

Сума активів і пасивів підприємства становить 4336,9. Найбільшу частку займають оборотні матеріальні активи. Серед джерел фінансування більшу частку займають поточні зобов'язання.

Згрупувати активи підприємства можна й за рівнем їх ліквідності:

- найбільш ліквідні активи – грошові кошти в касі та на рахунках в банках (Л1);
- середній рівень ліквідності – дебіторська заборгованість за чистою реалізаційною вартістю (Л2);
- низький рівень ліквідності – готова продукція, товари, виробничі запаси (Л3);
- важко ліквідні активи – незавершене виробництво, окремі види виробничих запасів, необоротні активи (Л4).

Згрупувати пасиви можна в залежності від терміну їх погашення:

- найбільш термінові – кредиторська заборгованість (Т1);
- середньо термінові – короткострокові кредити (Т2);
- довготермінові – довгострокові кредити; (Т3)
- зобов'язання перед власниками (Т4).

Таблиця 2.11

Групування активів та зобов'язань підприємства

Активи	2019 рік	Зобов'язання	2019 рік
Л1	29,3	Т1	365,2
Л2	388,3	Т2	-
Л3	2496,8	Т3	-

Встановимо рівень платоспроможності підприємства: $R_{пл} = (29,3 + 0,5 * 388,3 + 0,3 * 2496,8) / 365,2 = 2,66$. Рівень платоспроможності підприємства на 2007 рік низький, тому що середньо ліквідні та мало

ліквідні активи підприємства теж низькі, а середньострокові та довгострокові зобов'язання відсутні.

Таблиця 2.12

Рівень фінансової стійкості підприємства, 2006 рік

Тип фінансової стійкості	На дату складання звітності	У короткостроковій перспективі	У довгостроковій перспективі
Абсолютний	-	-	-
Нормальний	$417,6 \geq 365,2$	$417,6 \geq 365,2$	$417,6 \geq 365,2$

У 2019 р. платоспроможність підприємства знаходиться на нормальному рівні. Розглянемо коефіцієнти, які пропонуються в якості індикаторів фінансової стійкості підприємства (таблиця 2.13).

Таблиця 2.13

Індикатори фінансової стійкості підприємства

Назва індикатора	Порядок розрахунку	Нормативне значення
Коефіцієнт покриття запасів	$(\text{ВОК} - \text{КК} - \text{КЗ} - \text{векселі} - \text{аванси}) / \text{МОЗ}$	≥ 0
Коефіцієнт забезпеченості запасів і затрат перманентним оборотним капіталом	$(\text{ВК} + \text{ДсЗ} - \text{ОЗ}) / \text{ПА}$	≥ 0
Маневреність власних оборотних засобів	$\text{ГЗ} / \text{ВОК}$	0,6-0,8
Робочий капітал на 1 га с.-г. угідь	$(\text{ПА} - \text{ПЗ}) / \text{Площа с.-г. угідь}$	≥ 0
Коефіцієнт граничної платоспроможності	$\text{ДЗ} / \text{КЗ}$	1,5-2
Коефіцієнт прогнозу банкрутства	$(\text{ПА} - \text{ПЗ}) / \text{ВБ}$	$> 0,5$
Індикатор нестійкого стану	$\text{НВ} / \text{ВОК}$	≤ 1

Умовні позначення: ВБ – валюта балансу, ВК – власний капітал, ВОК – власний оборотний капітал, ГЗ – грошові засоби та їх еквіваленти, ДЗ – дебіторська заборгованість, ДсЗ – довгострокові зобов'язання, КЗ – кредиторська заборгованість, КК – короткострокові кредити, МОЗ –

матеріальні оборотні засоби, НВ – незавершене виробництво, ПА – поточні активи, ПЗ – поточні зобов'язання, ОЗ – основні засоби та інші необоротні активи.

На прикладі таблиці індикатори фінансової стійкості визначимо вказані коефіцієнти для підприємства.

Таблиця 2.14

Коефіцієнти фінансової стійкості підприємства

Назва індикатора	2019	
	Розрахунок	Значення
Власний оборотний капітал, тис. грн.	3971,7-597,9	3373,8
Коефіцієнт покриття запасів	$(3373,8-61,6)/2496,8$	1,33
Коефіцієнт забезпеченості	$3373,8/(2496,8+1242,2)$	0,90
Маневреність власних оборотних засобів	$29,3/3373,8$	0,0086
Робочий капітал на 1 га с.-г. угідь, тис. грн.	$(3373,8+1242,2-365,2)2942,8$	1,44
Коефіцієнт граничної платоспроможності	$388,3/365,2$	1,063
Коефіцієнт прогнозу банкрутства	$(3373,8+1242,2-365,2)/4336,9$	0,98

Всі показники відповідають граничним значенням окрім коефіцієнта покриття запасів, маневреність власних оборотних засобів та коефіцієнта граничної платоспроможності. Прослідкуємо, як змінились фінансові показники за 2018-2019 рр.

Сума активів підприємства збільшилась в основному за рахунок збільшення оборотних нематеріальних активів. Серед джерел фінансування більшу частку займають поточні зобов'язання, довгострокових зобов'язань немає, а частка власного капіталу має тенденцію до збільшення.

Таблиця 2.15

Аналітичний баланс підприємства

Розділи активу	2018 рік	Розділи пасиву	2018 рік
A1	1068,4	П1	5009,5
A2	2994	П2	-
A3	1780,4	П3	687,5
Всього	5842,8	Всього	5842,8

$$R_{пл} = (7,9 + 0,5 * 56,3 + 0,3 * 2994) / 687,5 = 1,36$$

Рівень платоспроможності знижується з 10,2 до 1,36. Це відбувається за рахунок зменшення абсолютно ліквідних та середньо ліквідних активів.

Таблиця 2.16

Групування активів та зобов'язань підприємства

Активи	2018 рік	Зобов'язання	2018 рік
Л1	7,9	Т1	687,5
Л2	56,3	Т2	-
Л3	2994	Т3	-

На підприємстві спостерігається передкризове становище.

Таблиця 2.17

Рівень фінансової стійкості підприємства, 2018 рік

Тип фінансової стійкості	На дату складання звітності	У короткостроковій перспективі	У довгостроковій перспективі
Абсолютний	-	-	-
Нормальний	-	-	-
Передкризовий	$3,58,2 \geq 687$	$3,58,2 \geq 687$	$3,58,2 \geq 687$

Такі показники як маневреність власних оборотних засобів, коефіцієнт прогнозу банкрутства та коефіцієнт граничної платоспроможності не відповідають нормативним значенням. Таким чином, можна говорити про погіршення фінансової ситуації на підприємстві за останні роки. А отже необхідно вживати заходів для підвищення ефективності його діяльності.

Таблиця 2.18

Коефіцієнти фінансової стійкості підприємства

Назва індикатора	2018 рік	
	Розрахунок	Значення
Власний оборотний капітал	5009,5-1068,4	3941,1
Коефіцієнт покриття запасів	3941,1-174,9/2994	1,26
Коефіцієнт забезпеченості	3941,1/(2994+1780,4)	0,83
Маневреність власних оборотних засобів	7,9/3941,1	0,002
Робочий капітал на 1 га с.-г. угідь	4087,4/2942,8	1,38
Коефіцієнт граничної платоспроможності	56,3/687,5	0,081
Коефіцієнт прогнозу банкрутства	2769,9/5697,0	0,49

Висновки до розділу 2

1. Відповідно до офіційної статистики та результатів аналізу рядів динаміки показників обсягів та ефективності виробництва в сільському господарстві, можна зробити висновки про те, що найбільш сприятливою сферою для підприємництва в сільському господарстві є рослинництво.

2. Очевидним, є збільшення посівних площ під соняшником, з чіткою статистично значимою тенденцією до збільшення і в подальшому на 174 тис. га в рік. За період з 1991 по 2019 рік соняшник «приростив» свої площі в 3,7 рази. Взагалі в структурі посівних площ соняшник займає 25%.

3. З першого погляду можна сказати, що натуральна продуктивність земельних угідь в Україні збільшується, темп росту урожайності за останні 28 років по зерновим культурам склав +85%, а по соняшнику +75%. Середня урожайність за цей період по зерновим 30,5 ц/га, а по соняшнику 14,9 ц/га.

4. Варто зазначити позитивну динаміку та коефіцієнт рівняння тренду – приріст ВВП на одиницю земельних ресурсів (посівних площ) зростає кожного року на 1397,5 грн. В порівнянні з 2000 роком цей показник зріс в 13 разів. Звісно, можна говорити про інфляцію, проте, слід зазначити позитивну динаміку.

5. Взагалі в структурі землекористувачів більшість займають малі і середні фермери, малі фермери домінують за кількістю, але втрачають у

продуктивності та прибутковості. Тому саме вони найбільше потребують консультаційних послуг.

6. Підприємець ШПН зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності і відноситься до ФОП малого підприємництва (середня кількість працівників за звітний період не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України).

7. Підприємство знаходиться за 12 км від смт. Покровка і за 120 км від м. Дніпро. Площа земель, на яких проводить свою діяльність підприємець – більше 900 га с.-г. угідь, з них більша частина – орендована. 500 га посівних площ зайнято під соняшником і зерновими культурами (ячмінь та озима пшениця). На підприємстві також є вулики і 90 голів овець. Серед технічних засобів: 4 трактори, 4 автомобілі, 1 комбайн.

8. За 2015-2019 рр. навіть в такому не великому господарстві відбулись зміни в структурі товарної продукції. Зернові культури зменшили свою частку на 10% в цілому, а ячмінь взагалі в 2019 році не вирощувався. В той час соняшник зріс на 15 %, що в цілому підтверджує загальну тенденцію по сільському господарству.

9. Аналіз показників результатів діяльності підприємства за 2015-2019 роки дає змогу говорити про позитивні тенденції в розвитку. Не зважаючи на незначне зменшення площі сільськогосподарських угідь на 44 га, ми спостерігаємо підвищення результативності – зростання прибутку в 4,06 рази, зростання рентабельності на 3,99 % і фондівдачі на 70 %.

10. В 2019 році підприємець ШПН стала членом СОК «Зерновий» Васильківського району Дніпропетровської області. Кооператив був заснований в 2013 році в рамках Проекту розвитку зерносховищ та сільськогосподарських кооперативів в Україні. За 3 роки членства в СОК «Зерновий» підприємство отримало економію на затратах як наслідок спільних закупівель 109791 тис. грн.

11. У підприємця ШПН є порушення коефіцієнтів фінансової стійкості, які говорять про важливість надання йому консультаційної послуги з приводу ефективного використання ресурсів.

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА КОНСУЛЬТАЦІЙНОГО ПРОЕКТУ

3.1. Ініціація проекту виробництва сировини для альтернативних джерел енергії

Розглянемо варіанти сучасних видів альтернативно енергії, для яких може стати постачальником сировини сільськогосподарський виробник.

1. *Біоді́зель* (біодизельне паливо, біонафта й ін.) — екологічно чистий вид біопалива, яке отримують із рослинної олії чи тваринного жиру і використовується для заміни нафтового дизельного палива. З хімічної точки зору пальне являє собою суміш метилових та/або етилових моноалкілових ефірів довголанцюжкових жирних кислот (насичених і ненасичених). Біодизель є альтернативним автомобільним паливом.

Біодизель це рідина жовтого кольору (може бути різних відтінків). Майже не змішується з водою, має високу температуру кипіння та низьку пружність пари. Виготовлений з незабрудненої сировини біодизель є нетоксичним. Відносно висока температура займання біодизелю 150 °С робить паливо досить безпечним у питанні протипожежної безпеки.

Вміст сірки у вихлопі 0,001% проти 0,05% в мінеральному дизельному паливі. Сировинна база для виробництва цього виду палива в Україні дуже широка. Станом на 2010 рік для сільськогосподарських робіт в Україні необхідно мати 1,9 млн. тон дизельного палива і 620 тис. тон бензину, котрі виробляються з 4,5 млн. тонн нафти, переважно імпортової.

Технічно доступний потенціал продукування біодизельного пального з ріпаку, соняшнику та сої в Україні становить більше 37,6 ТВт·год/рік. Для цього необхідна площа для вирощування рослинної сировини близько 65500 км², з якої можливо одержати 3,6 млн т/рік біодизельного пального.

В Україні з 2007 року введені в експлуатацію заводи з виробництва дизельного біопалива в смт. Сарата (Одеська область) та поблизу Херсону, потужністю 7,0 та 10,0 тис. тонн на рік.

В м. Дніпрі, спеціалістами ВАТ «Біодизельдніпро» розроблено технологію та устаткування для продукування мікроводоростей і одержання олії для виготовлення біопалива.

Попри стрімке зростання, протягом останніх років, обсягів вирощеного ріпаку (основної сировини для виробництва біодизелю в Україні), дуже велика його частина експортується в країни Європи.

Для виробництва біодизеля в Україні найбільш раціонально використовувати насіння ріпаку, соняшнику та сої.

Стандарт щодо виробництва біодизелю - ДСТУ 6081:2009 “Паливо моторне. Ефіри метилові жирних кислот олій і жирів для дизельних двигунів. Технічні вимоги” (затверджено Наказом Держспоживстандарту від 20.01.2009 р. № 27).

Потенційно у фермерських господарствах вирощувати ріпак, який при переробці буде давати біодизель, тобто можливість використання його в цілях господарства та продажу. При відповідній технології вирощування ріпаку з 1 га площі можна отримати врожай - 20 т зелених кормів, 20 т зелених добрив, 3–3,5 т насіння, 13 ц олії, 16 ц макухи (шроту), 100 кг меду, 500 кг паперу. Призначене для виробництва олії насіння ріпаку різних сортів,

повинне мати вологість 5–7%, засміченість не більше 1%, вміст ерукової кислоти – менше 2% та кислотне число – не більше 3. Порушення цих вимог погіршує ефективність вижимання та етерифікації, а також може стати причиною зниження якості олії. На це впливають ступінь стиглості насіння та умови його зберігання. Із 3 тонн насіння ріпаку вологістю 7-8% можна отримати 1 тону біодизеля, 1,9 тонни шроту (із вмістом олії 8-12%), та біля 0,2 тонни гліцерину.

Мільйони автомобілів в Європі працюють на біодизелі. Він використовується в чистому виді (B100) або, як суміш з нафтовим дизельним паливом. Чистий, без домішок біодизель може заливатись до баку будь-якого дизельного транспорту.

Біодизель може використовуватися в будь-яких дизельних двигунах без внесення зміни в конструкцію двигуна. Однак існує дискусія щодо ступеня безпечності використання біодизелю для таких двигунів. Оскільки біодизель кращий розчинник ніж звичайне дизельне пальне — він «прочищає» двигун, видаляє наліт з паливних трубок, і, отже, може призвести до засмічення інжектора.

Багато автовиробників дуже позитивно налаштовані щодо використання біодизелю, наводячи нижчий рівень зношення двигуна, як одну з переваг цього пального. Однак при переході від звичайного дизельного пального до біодизелю, можливо, знадобиться заміна паливного фільтра. Більшість виробників оприлюднюють перелік автомобілів, які працюватимуть на 100% біодизелі — наприклад, повний список, наданий концерном "Фольксваген".

Деякі автовиробники залишаються обережними в питанні використання біодизелю. Багато виробників у Великобританії надають гарантійну підтримку на двигуни лише за умови використання не більш як 5% біодизелю, змішаного з 95% стандартного дизельного пального — проте, ця позиція вважається занадто обережною. Відповідно до норм "Пежо" та "Сітроен", дизельні двигуни можуть працювати на 30% біодизелю. "Сканіа"

та "Фольксваген" мають інші норми, які дозволяють використовувати 100% біодизелю для більшості їхніх двигунів.

Переваги використання біодизелю:

1) Міжремонтний термін експлуатації двигуна, що працює на біодизелі збільшується приблизно на 50%.

2) Вищий показник змащувальної здатності біодизелю порівняно зі звичайним дизельним паливом — перевага, що сприяє тривалішому «життю» форсунок.

3) Цетанове число біодизелю становить 51 (тоді як в мінерального дизпалива - близько 45), що покращує запуск двигуна.

4) Висока температура спалаху (не менше 11000) робить біодизель одним з найбільш пожежобезпечних видів палива.

5) Кількість викидів шкідливих сполук і твердих часток при роботі двигуна на біодизелі зменшується на 20-25%, чадного газу - на 10-12%, ніж при роботі на мінеральному дизельному паливі.

6) Біодизель не має неприємного бензолowego запаху, а вихлоп машини, що працює на ньому, пахне смаженим насінням.

7) Біодизель відноситься до екологічних видів палива, а вуглекислого газу в вихлопні рівно стільки, скільки споживається із атмосфери тими ж рослинами, з яких отримується олія. Один гектар ріпаку може поглинати до 20 т вуглекислого газу за сезон.

8) Біодизель, потрапляючи в докiлля, дуже швидко піддається біологічному розкладанню: один літр мінерального палива здатен забруднити 1 млн. л питної води і привести до загибелі водної флори і фауни, тоді як біодизель при потраплянні в воду не наносить шкоди ні рослинам, ні тваринам. Крім того, він піддається практично повному біологічному розпаду: в ґрунті чи в воді мікроорганізми протягом 21 дня на 90% переробляють біодизель, протягом 28 днів - на 99%.

9) При роботі двигунів на біодизелі значно зменшуються шкідливі викиди інших продуктів згоряння, в тому числі сірки – на 98%, а сажі – від 50 до 61%, гідрокарбонатів – та вуглекислих монооксидів – на 30–34%.

Недоліки використання біодизелю:

1) Біодизель роз'їдає прокладки та трубки з натуральної гуми (натуральна гума переважно використовуються в двигунах, виготовлених до 1992), хоча найвірогідніше, що ці деталі вже замінені на вироби з синтетичної гуми, котра не роз'їдається біодизелем.

2) При використанні звичайного дизельного палива у двигуні та паливних трубках утворюється наліт. При переході на використання біодизелю цей наліт руйнується (так, як біодизель кращий розчинник ніж звичайне дизельне паливо) і засмічує паливні фільтри та інжектори. Тому при пробігу 1000—1500 км з моменту переходу на біодизель рекомендується заміна паливних фільтрів.

3) Зберігати біодизель понад три місяці не рекомендується, оскільки він розкладається.

4) Фінансовані виробниками нафтопродуктів дослідження доводять, що для двигунів, звичайне дизельне паливо є кращим ніж біодизель. Але це заперечують незалежні організації, які помітили що біодизель зменшує спрацювання двигуна. Для багатьох стандартних моделей автомобілів атестоване використання біодизелю.

5) Температура за якої чистий (B100) біодизель починає гуснути значно коливається і залежить від суміші ефірів а відповідно від сировини що використовувалась для виробництва палива. Наприклад біодизель виготовлений з певних різновидів каноли починає гуснути при -10°C . Біодизель виготовлений з тваринних жирів стає гелеподібним при $+16^{\circ}\text{C}$. Взимку використовується низькотемпературний біодизель, що містить домішки котрі значно знижують температуру загуснення біодизелю.

Дехто модифікує свій транспорт для використання біодизелю без домішок навіть при низьких температурах. Встановлюється другий паливний

бак. До нього підводиться нагрівальна спіраль якою тече змащувально-охолоджувальна рідина автомобіля. Датчик температури, встановлений у баці, повідомляє водія коли біодизель достатньо нагрітий для використання, водій перемикає бак подачі палива.

2. Пелети та брикети

Паливні гранули (гранули) (англ. pellets, рос. пеллеты) - біопаливо, що отримується з торфу, деревних відходів та відходів сільського господарства. Являє собою циліндричні гранули стандартного розміру.

Сировиною для виробництва гранул можуть бути торф, відходи деревини: кора, тирса, тріска й інші відходи лісозаготівлі, а також відходи сільського господарства: відходи кукурудзи, солома, відходи круп'яного виробництва, лушпиння соняшнику і т. д.

Виробництво гранул почалося в 1947. Сировина (тирса, кора і т. д.) надходить в дробарку, де подрібнюються до стану борошна. Отримана маса надходить у сушку, з неї - у прес-гранулятор, де деревну борошно стискають в гранули. Стиснення під час пресування підвищує температуру матеріалу, лігнін, що міститься в деревині розм'якшується і склеює частки в щільні циліндрики. На виробництво однієї тонни гранул йде 4-5 кубометрів деревних відходів. Готові гранули охолоджують, пакують у стандартну упаковку 12-40 кг або доставляють споживачеві розсипом.

Переваги та недоліки. Паливні гранули - екологічно чисте паливо з вмістом золи не більше 3%. При спалюванні гранул в атмосферу викидається рівно стільки CO₂, що була поглинена рослиною під час росту. Проте, якщо в місці зростання сировини навколишнє середовище містить токсини або радіоактивні речовини, то при спалюванні гранул ці речовини можуть бути розпорошені в атмосферу. Так, через перевищений вміст цезію 137 Італія повернула Литві близько 10 тисяч тонн біопалива.

Гранули менш схильні до самозаймання, так як не містять пилу та спор, які також можуть викликати алергічну реакцію у людей.

Гранули відрізняються від звичайної деревини високою сухістю (8-12% вологи проти 30-50% на дровах) і більшою - приблизно в півтора рази - щільністю. Ці якості забезпечують високу теплотворну спроможність в порівнянні з трісками або дровами - при згоранні тонни гранул виділяється приблизно 5 тис. кВт/год. тепла, що в півтора рази більше, ніж у звичайних дров.

Низька вологість - це не тільки перевага гранул як палива, але і проблема їхнього виробництва. Сушка може виявитися однією з основних статей витрат при виробництві паливних матеріалів з відходів деревообробки. Крім того, в залежності від виробництва, збирання, сортування і очищення сировини також можуть спричинити додаткові витрати. Процес сушіння важливо ретельно спланувати, що дозволить зменшити ризики, пов'язані з якістю готової продукції, її собівартістю та пожежну небезпеку виробництва. Кращим варіантом є виробництво біопалива з сухої стружки.

Одне з найважливіших переваг гранул - висока і постійна насипна щільність, що дозволяє відносно легко транспортувати цей сипучий продукт на великі відстані. Завдяки правильній формі, невеликому розміру та однорідної консистенції продукту гранули можна пересипати через спеціальні рукави, що дозволяє автоматизувати процеси навантаження-розвантаження і також спалювання цього виду палива.

Якість та стандарти. Якість і вигляд гранул залежать від сировини і технології виробництва. Гранули з деревини з великим вмістом кори зазвичай мають темний колір, а гранули з окоренілої деревини - світлий. У процесі виробництва - наприклад, при сушінні - гранули можуть трохи «підгоріти» і тоді вони з білих стають сірими, хоча це не завжди позначається на таких споживчі якості гранул як теплотворність, зольність, міцність і стиранність, тобто утворення дрібного пилу при транспортуванні за рахунок тертя гранул один про одного.

У різних країнах прийняті різні стандарти виробництва паливних гранул. У США діє Standard Regulations & Standards for Pellets in the US: The PFI (pellet). Стандартом дозволено виробництво гранул двох сортів: «Преміум» і «Стандарт». «Преміум» повинен містити не більше 1% золи, а «Стандарт» не більше 3%. «Преміум» може застосовуватися для опалення будь-яких будівель. На сорт «Преміум» припадає близько 95% виробництва гранул в США. Сорт «Стандарт» містить більший об'єм кори або сільськогосподарських відходів. Стандарти визначають також густина, розміри гранул, вологість, вміст пилу та інших речовин. У США паливні гранули не можуть бути більш 1 ? дюймів у довжину, діаметр гранул повинен бути в діапазоні від 1/4 дюйма до 5 1 / 16 дюйма.

Німеччині на паливні гранули прийнятий стандарт DIN 51731. Довжина - не більше 5 см, діаметр - від 4 до 10 мм. Вологість не більше 12%, вміст пилу не більше 0,5% і т. д. В Австрії - стандарт ONORM M 7135. Великобританія - The British BioGen Code of Practice for biofuel (pellets). Швейцарія - SN 166000. Швеція - SS 187120.

У Росії - стандарту на деревні паливні гранули не було і немає. Виробники в Росії в основному спираються на німецький DIN +

Застосування. Деревні гранули високої якості (білі і сірі) використовують для опалення житлових будинків шляхом спалювання в невеликих котлах, печах та камінах. Вони, як правило, бувають діаметром 6-8 мм і довжиною менше 50 мм. У Європі їх частіше продають в 16-20 кілограмових мішках.

По виробництву паливних пелет США стоїть на другому місці в світі і тільки 20% від загальної кількості вироблених гранул йде на експорт, основний же відсоток витрачається на задоволення потреб внутрішнього ринку.

Україна також є передовим виробником паливних гранул, в першу чергу за рахунок переробки відходів АПК, більшу частину яких складає лузга

соняшника. Багато підприємств в Україні повністю перейшли на використання пелет для опалення своїх приміщень..

Зрозуміло, що повсюдна боротьба за екологію і чистоту технологій, яка відображається на введенні все більш високих стандартів щодо зменшення забруднення навколишнього середовища, призводить до щорічного збільшення попиту на альтернативні види енергії. Паливні пелети на даний час виступають одним з основних джерел чистої і недорогої енергії, так необхідної в сучасному світі. І хоча представники Greenpeace заявляють про те що спалювати дерева заради поліпшення екології - це погана ідея, виробництво пелет з відходів сільськогосподарських культур є бездоганною альтернативою традиційному мазуту та іншому паливу.

У цьому плані Україна, яка більшою мірою є аграрною країною, отримує ряд переваг у питаннях наявності дешевої сировинної бази для виробництва паливних пелет. До речі тільки 17,5% від загального обсягу вироблених в Україні за 2010 рік пелет припадало на пелети з деревної тирси, а основну частину склала продукція з лушпиння соняшника, що ніяк не зачепить представників Greenpeace, які так активно переймаються питаннями екології.

На завершення можна додати, що на даний час в Україні налагоджений випуск устаткування для виробництва пелет і гранульованих комбікормів, що відповідає всім сучасним вимогам Євросоюзу. А враховуючи прогнози на споживання пелет для Європи і зростаючу вагу України як експортера паливних гранул, впевнено вимальовується чітка перспектива збільшення попиту усередині країни як на сировину, так і на обладнання для виробництва пелет.

2. Лушпиння соняшнику як джерело альтернативної енергії та сировина для виробництва твердих біопалив

При аналізі енергетичного потенціалу біомаси в Україні основну увагу зазвичай приділяють соломі, відходам деревини і гною. Такий вид біомаси, як лушпиння соняшника, часто залишається поза детальним розглядом, хоча

Україна займає одну з провідних позицій на світовому ринку по переробці насіння соняшника, виробництву та експорту олії.

Україна має значний потенціал біомаси, доступний для отримання енергії – близько 24 млн. т у.п./рік та торфу – близько 0.6 млн. т у.п./рік .

Основними складовими потенціалу є солома та інші відходи сільського господарства, деревні відходи, рідкі палива та енергетичні культури. Біомаса (без долі, яка використовується іншими секторами економіки) може забезпечити близько 10% загальної потреби України у первинній енергії або замінити до 5.0 млрд. м³/рік природного газу вже до 2025 р.

Технології утилізації біомаси знаходяться на початку свого розвитку в Україні та мають добрі перспективи при комерціалізації в найближчому майбутньому, особливо у світі підвищення вартості природного газу.

Енергетичне використання біомаси дає можливість окрім електричної енергії виробляти теплову енергію, а також рідкі (біодизельне паливо та біоетанол) та газоподібні (біогаз) палива з біомаси. При виробництві теплової енергії з біомаси в переважній більшості випадків відбувається пряме заміщення споживання природного газу (на 100%). Для порівняння, при виробництві електроенергії з відновлюваних джерел заміщається лише 17% споживання природного газу, оскільки в Україні близько 17% електроенергії виробляється за рахунок спалювання природного газу.

Таблиця 3.1 - Потенціал біомаси і торфу в Україні

Вид палива	Енергетичний потенціал, млн. т у.п./рік
Солома зернових культур (без кукурудзи)	5.6
Стебло, початки кукурудза на зерно	2.4
Стебло, лушпиння соняшника	2.3
Біогаз з гною	1.6
Біогаз зі стічних вод	0.2
Відходи деревини	2.0
Біогаз з полігонів твердих побутових відходів	0.3
Паливні брикети з твердих побутових відходів	1.9
Рідкі палива (біодизель, біоетанол)	2.2
Енергетичні культури (верба, тополя, міскантус)	5.1

Торф	0.6
Всього	24.2

Великі об'єми переробки насіння приводять до утворення значної кількості відходів виробництва - лушпиння. Вихід лушпиння складає 11-20% від маси насіння. Виходячи з існуючих об'ємів переробки насіння соняшнику, загальний об'єм лушпиння в Україні можна оцінити в 675 тис. т/рік, що еквівалентно 369 тис. т. у.п./рік (0,18% від загального споживання первинних енергоресурсів).

Деякі експерти навіть вважають, що державне регулювання не стимулює збільшення виробництва соняшникового насіння, і одним з негативних моментів тут є застосування вивізного мита на нього (17%). З іншого боку, відомі плани щодо будівництва нових могутніх ОЕЗ в Іллічівську, Харкові, Миколаєві і деяких інших містах, в найближчі 2-4 року.

Це може привести до збільшення об'ємів переробки насіння соняшнику і, відповідно, об'єму лушпиння на 30-35%.

На сьогодні в Україні є досвід виробництва брикетів (гранул) із лушпиння соняшнику. Такі брикети екологічно чисті і мають значно більший час горіння, ніж традиційні види палива. Сировиною для брикетів слугує просушене до вологості 8% лушпиння насіння соняшнику.

Таблиця 3.2 - Технічні характеристики брикетів із лушпиння соняшнику

Параметри	Значення
Щільність брикетів, т / м ³	1,1-1,2
Теплотворність, ккал / кг	5000-5200
Зольність брикетів,%	2,7-4,5
Сірка,%	0,23-0,45
Щільність сировини, т / м ³	0,12
Вологість сировини,%	до 8
Розмір часток сировини, мм	2-8

Виробництво паливних брикетів дозволяє:

- спалювати в твердопаливних котлах відходи власного виробництва;
- отримувати 5000-5200 ккал з 1 кг палива;
- виробляти екологічно чисте паливо з відновного джерела;
- перетворити відходи свого виробництва на товар, що користується попитом.

Таким чином, лушпиння соняшника можна розглядати як досить потужне джерело альтернативної енергії та сировину для виробництва твердих біопалив високої якості. Корисна утилізація лушпиння, яке досі вивозиться на звалища (близько 12% загального обсягу), становить потенціал для збільшення генерації теплової та електричної енергії або виробництва твердого біопалива у вигляді гранул та брикетів.

Попит на деревні брикети і гранули, обладнання для їх спалювання і виробництва зростає пропорційно цінами на такі традиційні види палива як нафта і газ. У деяких країнах Європи, де ринок альтернативних джерел енергії найбільш розвинений, гранулами опалюється до 2/3 житлових приміщень. Таке широке поширення пояснюється і екологічністю цього виду палива - при згорянні викиди CO₂ рівні поглинання цього газу під час росту дерева, а викиди NOx і летких органічних компонентів значно знижені завдяки використанню сучасних технологій спалювання.

Темні гранули з великим вмістом кори спалюють у котлах більшої потужності з метою отримання тепла та електроенергії для населених пунктів і промислових підприємств. Темні гранули можуть бути більшого діаметра. Їх продають навалом партіями від двох-трьох тисяч тонн і більше.

У Німеччині на даний час вже близько 140 тисяч житлових будинків опалюються за допомогою паливних пелет. Загальне число споживання біопалива в Європі зростає з кожним роком практично в рази.

3.2. Методичні підходи оцінки ефективності проекту

Для оцінки ефективності бізнес-пропозицій використовують інструменти проектного аналізу.

Проектний аналіз – методологія, яка застосовується для визначення, порівняння та обґрунтування альтернативних управлінських рішень і проектів, що дозволяє, в свою чергу, здійснювати вибір і приймати вивірені рішення в умовах обмеженості ресурсів.

Головне завдання проектного аналізу – встановлення цінності проекту, яка визначається різницею його вигод та витрат (позитивних та негативних результатів проекту).

Якщо метою проектного аналізу є встановлення розміру перевищення додаткових витрат від реалізації проекту над додатковими витратами, необхідними для його здійснення, то належить визначити методіку розрахунку додаткових вигод і додаткових затрат.

Додаткові вигоди = додаткові вигоди, отримані завдяки проекту * ціна вигод.

Додаткові затрати = кількість необхідних для проекту додаткових ресурсів * ціна ресурсів.

Явними називають вигоди і затрати, величина яких як правило очевидна, що дозволяє легко визначити їх фінансове значення. До неявних вигод і затрат належать побічні вигоди і затрати, які супроводжують проект: вплив на соціальну сферу, екологію, економіку держави і регіону.

Явні вигоди від проекту виникають від:

- збільшення обсягів випуску продукції, що сприяє зниженню собівартості виробництва продукції;
- можливості підвищення цін на продукцію, що виробляється;
- зміни кваліфікації працівників, що дає змогу підвищити якість продукції;
- зміни у часі реалізації;
- зміни місця реалізації та ін.

Альтернативні вартість – це втрачена вигода від використання

обмежених ресурсів для досягнення однієї мети замість іншого, найкращого з тих, що лишилися, варіанта їх застосування. В проектному аналізі кожна вартість, яка застосовується для фінансового чи економічного аналізу є альтернативною вартістю.

Концепція оцінки грошей у часі ґрунтується на тому, що вартість грошей з плином часу змінюється з урахуванням норми прибутку на ринку грошей. У процесі порівняння коштів використовують два поняття: майбутня вартість коштів (FV) та теперішня вартість коштів (PV).

Майбутня вартість являє собою суму інвестованих у теперішній момент коштів, в яку вони мають перетворитися через певний проміжок часу з урахуванням певної ставки проценту.

Компаундування – операція, що дозволяє визначити величину остаточної майбутньої вартості за допомогою складних процентів.

$FV = PV \times (1+i)^n$, де i – ставка відсотка, n – кількість років експлуатації проекту.

Теперішня вартість – це майбутня сума грошових надходжень, приведених з урахуванням певної ставки процента до теперішнього періоду.

Дисконтування – процес визначення теперішньої вартості потоку готівки шляхом коригування майбутніх грошових потоків за допомогою коефіцієнта дисконтування: $PV = FV / (1+i)^n$.

У проектному аналізі використовуються дві ставки: реальну процентну ставку (r) – ставку доходу на капітал без урахування інфляції та номінальну процентну ставку (i) – ставку доходу з позицій інвестора на приватному ринку, яка включає інфляцію (t) і тому визначається підсумовуванням реальної ставки процента та величини темпу інфляції.

На величину процентної ставки впливають дохідність і характер інвестиції, величина і темпи інфляції, ризик, пов'язаний з інвестиціями.

Під грошовим потоком розуміють фактичні чисті готівкові кошти, які надходять у фірму (чи витрачаються нею) протягом певного визначеного періоду.

Загальний грошовий потік з активів = операційний грошовий потік – кошти, вкладені в основні активи та чистий оборотний капітал. Операційний грошовий потік = прибуток + амортизація – податки.

Капітальні витрати – це чисті витрати на придбання активів без продажу активів. Приріст чистого робочого капіталу – це різниця між збільшенням поточних активів внаслідок реалізації нового проекту та автоматичним збільшенням кредиторських рахунків і нарахувань.

Грошовий потік кредиторам = виплачені проценти – чисті нові позички.

Грошовий потік акціонерам = виплачені дивіденди – чисті нові придбання акцій.

Проектний грошовий потік = операційний грошовий потік – зміни у чистому робочому капіталі.

Економічна оцінка ефективності проекту є основною складовою проектного аналізу. Головне завдання на цьому етапі життєвого циклу проекту (до інвестиційна стадія) – визначити додаткові вигоди і додаткові витрати проекту для його учасників. Замовник та інвестор є головними зацікавленими сторонами цього процесу, оскільки помилки в проектному аналізі є одним з факторів ризиків проекту.

Додаткові вигоди проекту можуть бути явними і неявними, тимчасовими або на перспективу (стратегічними) тощо. Все це необхідно враховувати в процесі аналізу.

Додатковими вигодами проекту можуть бути:

- додаткова виручка від реалізації продукції, яка в наслідок реалізації проекту матиме кращу якість;
- зниження собівартості продукції через застосування нової технології або техніки;
- скорочення адміністративних затрат у розрахунку на одиницю продукції;
- реалізація продукції за більш вигідними цінами як результат рекламної кампанії або зміни каналів (строків) збуту продукції тощо.

Додаткові витрати по проекту – це вартість інвестицій, які необхідні для здійснення проекту (капітальні затрати), а також витрати на експлуатацію проекту (поточні витрати). Важливим є правильно розподілити інвестиції у часі та відповідно до їх економічного змісту.

Перед тим, як почати аналіз необхідно зібрати інформацію щодо вигод та витрат проекту, врахувати можливу інфляцію, зміну кон'юнктури тощо. В проектному аналізі доцільно застосовувати два підходи:

1. Порівнювати ситуацію з проектом та без нього.
2. Проводити оцінку проекту як абсолютно нового напрямку діяльності підприємства.

Інструментами проектного аналізу є коефіцієнти, за допомогою яких визначають рентабельність інвестицій, ефективність проектної діяльності та період окупності проекту. Найбільш розповсюдженими з них є наступні:

1) **чиста теперішня вартість проекту (NPV)** – різниця між сумою дисконтованих грошових надходжень, які виникають при реалізації проекту, та сумою дисконтованих витрат, необхідних для здійснення усього проекту:

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{B_t - C_t}{(1+i)^t}, \quad (3.1)$$

де B_t - повні вигоди за рік t ;

C_t – повні витрати за рік t ;

t – відповідний рік проекту (1, 2, ..., n);

n – строк служби проекту в роках;

i – ставка дисконту (процентна).

2) **чиста теперішня вартість проекту модифікована (NPV_M)** – різниця між NPV та сумою інвестицій:

$$NPV_M = NPV - I, \quad (3.2)$$

де I – сума інвестицій (при нерівномірному надходженні інвестицій по рокам необхідно провести дисконтування).

3) **рентабельність інвестицій (PI)** – визначає вигоду інвестора від участі в проекті:

$$PI = (NPV_M : I) * 100\%. \quad (3.3)$$

4) **коефіцієнт вигоди/затрати (В/С)** - сума дисконтованих вигод, поділена на суму дисконтованих затрат:

$$B/C = \frac{\sum_{t=1}^n B_t / (1+i)^t}{\sum_{t=1}^n C_t (1+i)^t}. \quad (3.4)$$

5) **внутрішня норма дохідності (IRR)** – норма дисконту, за якої чиста теперішня вартість проекту дорівнює нулю, тобто максимальний відсоток за кредит, який можна виплатити за період життєвого циклу проекту, за умови, що весь проект фінансується за рахунок лише цього кредиту:

$$\sum_{t=1}^n \frac{B_t - C_t}{(1 + IRR)^t} = 0; \text{ або } IRR = i_1 + \frac{NPV_1 \cdot (i_2 - i_1)}{NPV_1 - NPV_2}, \quad (3.5)$$

де i_2 – ставка дисконту, при якій проект стає збитковим і NPV стає від'ємним.

Для проекту може існувати декілька значень IRR, припускається, що дисконтна ставка не змінюється.

б) **строк окупності проекту (PB)** – визначає, за який період проект покриває витрати:

$$PB = (t_0 - 1) + \frac{I - \sum PV_{(t_0-1)}}{PV_{t_0}}, \quad (3.6)$$

де PV – дисконтовані грошові потоки;

t_0 – номер року, в якому сума дисконтованих грошових потоків починає перевищувати суму інвестицій.

Проект вважається доцільним, якщо:

- 1) значення чистої теперішньої вартості модифікованої перевищує суму інвестицій;
- 2) період окупності проекту не перевищує періоду його експлуатації;
- 3) коефіцієнт вигоди/витрати перевищує одиницю (при підтвердженні попередніх умов).

Крім оцінки економічної ефективності проекту також визначають інші аспекти впливу проекту на його оточення.

Екологічний аналіз є важливою частиною розробки проекту, в якому визначається тип впливу проекту на навколишнє середовище, оцінюються всі витрати і вигоди, які будуть понесені в результаті цього впливу, та здійснюється розробка заходів, необхідних для запобігання шкоди навколишньому середовищу під час реалізації та експлуатації проекту.

На стадії генерації ідеї проекту визначають ся категорія і тип проекту. Категорія А – проекти, що рідко мають негативний вплив на довкілля (соціальна сфера, освіта та охорона здоров'я ринкова інфраструктура). Категорія Б – проекти із значним негативним впливом на навколишнє середовище, але до яких можна швидко застосувати заходи, спрямовані на пом'якшення цього негативного впливу (програми інтенсифікації врожаю, розведення риби, зрошування невеликих ділянок, постачання води, будівництво житла, спорудження доріг, розробки підземних копалин). Для таких проектів слід враховувати чинне законодавство в сфері охорони довкілля і розробляти відповідні природоохоронні заходи.

Категорія В – проекти зі значним негативним впливом на навколишнє середовище, які потребують детальної оцінки довкілля (розробка басейнів рік, спорудження нових аеропортів, великих мостів і гаваней, будівництво промислових заводів). Категорія Г- проекти, спрямовані на навколишнє середовище (розвиток лісового господарства, створення заповідників).

Незалежно від категорії проекту, його екологічний аналіз проводиться за визначеною схемою: 1) аналіз первинних екологічних умов; 2) оцінка потенційного безпосереднього або опосередкованого впливу проекту на навколишнє середовище; 3) проведення екологічного аналізу альтернативних варіантів проекту; 4) розробка заходів щодо запобігання, скорочення або компенсації негативного впливу на навколишнє середовище; 5) екологічна підготовка менеджменту та персоналу; 6) екологічний моніторинг.

Метою соціального аналізу є визначення прийнятності варіантів реалізації проекту з погляду користувачів, населення регіону, де здійснюється проект, розробка стратегії реалізації проекту, що дає змогу здобути підтримку населення, досягти цілей проект та поліпшити характеристики його соціального середовища.

Основними компонентами соціального аналізу є: оцінка населення, що проживає в зоні реалізації проекту; встановлення рівня адекватності проекту культурі та організації населення в районі його здійснення; розробка стратегії забезпечення підтримки проекту на всіх стадіях підготовки, реалізації та експлуатації з боку населення регіону. При проектуванні соціального середовища проекту необхідно визначити систему показників, яка відтворює розвиток регіону проекту. Найбільш поширеною є система соціальних індикаторів, які відображають демографічний стан, зайнятість, соціальну структуру, житлові умови, громадське життя, охорону здоров'я та рівень злочинності в регіоні проекту.

Економічний аналіз проекту проводиться з метою встановлення його національної привабливості, оцінки економічної ефективності на підставі альтернативної вартості ресурсів, які використовуються в проекті, і продукції

проекту та визначення можливості сприяння проекту національному добробуту країни.

Так реалізація проекту може сприяти зниженню цін на споживчі товари та послуги (збільшенню споживчого надлишку), ліквідації дефіциту будь-якого товару, розвитку інфраструктури районів, створенню додаткових робочих місць тощо.

Крім вказаних аспектів проектного аналізу розрізняють також: маркетинговий, технічний, інституційний, фінансовий аналіз.

3.3. Економічна ефективність виробництва альтернативного палива

Спираючись на огляд літературних джерел та узагальнивши досвід виробництва альтернативних видів енергії з продукції сільського господарства ми пропонуємо відкрити в ФОП ШПН підрозділ з виробництва брикети. На це є кілька причин:

- по-перше, цей вид палива є надзвичайно популярним в країнах Євросоюзу, оскільки забезпечує для підприємств, що його використовують податкові пільги;

- в останні роки ціна на брикету в Україні стабільно зростає, труднощів із збутом навіть через посередників не існує;

- по-друге, брикету можна виробляти з лушпиння соняшника, кількість якого в Дніпропетровській області є значною завдяки роботі масло переробних підприємств («Олейна» тощо);

- на балансі підприємства є необхідне за обсягом приміщення, яке не використовується у виробничій діяльності і не потребує ремонту, а отже сума інвестицій може бути скорочена за рахунок відсутності орендної плати;

- нескладна технологія виробництва не потребує залучення висококваліфікованих працівників і високих затрат на оплату праці.

З огляду на вище вказане, екологічна та соціальна ефективність проекту не підлягає сумніву. Перейдемо до визначення економічної ефективності.

Інвестиції. Це сума коштів, необхідна для того, щоб розпочати виробництво, тобто забезпечити його технічну оснащеність.

Для виробництва брикети необхідно закупити:

- спеціальний прес – вартість 140 000 грн.;
- навантажувач – 30 000 грн.;
- станок для очищення сировини від сміття – 80 000 грн.;
- шнеки – 20 000 грн.;
- механічні лопати – 10 000 грн.

Таким чином сума інвестицій буде складати 280 000 грн.

Обчислимо поточні витрати на утримання цеху та виробництво брикети. Обчислимо їх в розрахунку на 1 місяць. Відповідно до технології виробництво відбувається цілодобово (- 5 днів на вимушені простої) у дві зміни.

1. Сировина (лузга соняшника):

З 1 т лузги можна виготовити 0,9 т брикети (з врахуванням браку). Вартість 1 т лузги в середньому складає 400 грн. в залежності від кон'юнктури ринку.

За добу можна виготовити 5 т брикети, для цього необхідно 5,5 т лузги.

Отже, витрати на сировину за місяць складуть:

$$5,5 * 400 * 25 = 55\ 000 \text{ (грн.)}$$

2. Оплата праці з нарахуваннями:

За добу бригада працівників (3 чоловіка), які обслуговують цех отримують 600 грн. разом з нарахуваннями, отже за місяць ця цифра складе:

$$600 * 25 = 15\ 000 \text{ грн.}$$

3. Витрати паливо-мастильних матеріалів та електроенергії складають:

- дизельне паливо - 32 грн. на 1 т брикети;
- масло - 15 грн. на 1 т брикети;

- електроенергія – 59 грн. на 1 т брикети.

За місяць ця сума буде становити: $(32+15+59)*5*25 = 13\,250$ грн.

4. Умовно-постійні витрати:

- заробітна плата менеджера – 3000 грн.;

- заробітна плата електрика – 1400 грн.;

- ремонт – 1250 грн.

Всього за місяць 5650 грн.

5. Амортизація на обладнання нараховується пропорційним методом, виходячи з того, що при такій експлуатації воно може прослужити не більше 5 років, тобто по 20% на рік.

6. Коефіцієнт дисконтування необхідно розрахувати виходячи з середньо очікуваної норми інфляції 15%, оскільки для здійснення проекту будуть використані власні кошти підприємства, а не кредитні ресурси.

7. Виручка обчислюється виходячи з середньої ціни реалізації 1 т брикети 750 грн.

Представлені розрахунки доцільно подати у вигляді таблиці 3.3. При цьому врахуємо, що робота цеху може розпочатися в четвертому кварталі 2021 року, а отже результати за перший рік будуть обчислені лише за 3 місяці.

Таблиця 3.3

Показники ефективності проекту з виробництва брикети

Показники	2021	2022	2023	2024
Інвестиції, тис. грн.	280	-	-	-
Ціна реалізації продукції, грн./т	750	780	810	840
Кількість продукції, т	412,5	1650	1650	1650
Собівартість продукції, грн./т	691	733	756	780
Виручка, тис. грн.	309,4	1287,0	1336,5	1386,0
Поточні витрати, тис. грн.	285,0	1209,5	1247,6	1287,0
Амортизаційні відрахування, тис. грн.	56	56	56	56
Коефіцієнт дисконтування	0,8696	0,7561	0,6575	0,5718
Грошові потоки, тис. грн.	80,4	133,5	162,5	155,0
Дисконтовані грошові потоки, тис. грн.	69,9	100,9	106,8	88,6
Дисконтований грошовий потік з початку експлуатації проекту, тис. грн.	69,9	170,8	277,6	366,2

Дисконтовані вигоди, тис. грн.	516,9	1015,4	915,6	824,5
Дисконтовані витрати, тис. грн.	247,8	914,5	820,3	735,9
Чиста теперішня вартість проекту, тис. грн.	366,2			
Прибуток на інвестовані кошти, тис. грн.	86,2			
Рентабельність інвестицій, %	30,8			
Поточна прибутковість (коефіцієнт вигоди/витрати)	1,20			
Термін окупності, роки	3,03			

З точки зору економічної ефективності проект може бути прийнятим на підприємстві, оскільки окуповується за 3 роки і дає поточну рентабельність на рівні 20%. Проте, враховуючи високу залежність результатів діяльності від рівня світових цін на брикету та курсу євро до гривні варто додатково оцінити й ризики проекту.

Основні методи аналізу ризиків

Аналіз ризиків поділяють на кількісний та якісний. Кількісний дає можливість визначити число та розмір окремих ризиків та ризику проекту в цілому. Якісний визначає фактори, межі та види ризиків. Для оцінки ризиків використовують наступні методи:

- 1) метод аналогій – передбачає використання даних по інших проектах, які вже виконані (використовують страхові компанії);
- 2) експертний метод – вивчення думок досвідчених керівників і спеціалістів. Встановлюється розмір допустимих, критичних та катастрофічних втрат;
- 3) розрахунково-аналітичний метод – базується на теоретичних уявленнях (прикладна теорія ризику розроблена лише для страхового та грального ризику);
- 4) статистичний метод – використовувався в системі ПЕРТ для визначення очікуваної тривалості кожної роботи та проекту в цілому (метод статистичних випробувань “Монте-Карло”).

Аналіз чутливості реагування

Базовий показник чиста теперішня вартість (ЧТВ). Ми змінюємо кожну величину на декілька визначених процентних пунктів вище та нижче очікуваної величини, не зачіпаючи інших факторів. Таким чином, визначаємо вплив кожного фактора (обсяг продажу, вартість капіталу, змінні фактори) на значення ЧТВ. Набір значень ЧТВ зображують на графіку разом із змінною величиною, яка була змінена. Схема показує графіки чутливості проекту для трьох вхідних змінних величин. Чим крутіший графік, тим ризикованіший проект.

Аналіз сценарію

Для аналізу відбирається “поганий” набір обставин, базовий та “добрий”. Для кожного випадку розраховується ЧТВ. Очікувана ЧТВ розраховується за формулою:

$$\text{ЧТВ}_0 = \sum_{i=1}^n P_i(\text{ЧТВ}_i), \quad (3.7)$$

Де P_i – ймовірність настання ситуації.

Відхилення дорівнює:

$$\text{ЧТВ}_V = \sqrt{\sum_{i=1}^n P_i(\text{ЧТВ}_i - \text{ЧТВ}_0)^2}, \quad (3.8)$$

Коефіцієнт варіації (K_v) ЧТВ дорівнює:

$$K_v = \text{ЧТВ}_V : \text{ЧТВ}_0. \quad (3.9)$$

Коефіцієнт варіації порівнюють із коефіцієнтом “середнього проекту” для визначення ризиковості (якщо він більший – ризик неприйнятний).

Ринковий ризик (бета-ризик):

$$k_s = k_{rf} + (k_m - k_{rf}) \times \beta_i, \quad (3.10)$$

де k_{rf} - без ризикова ставка прибутку,

k_m – потрібна ставка прибутку,

β_i – бета коефіцієнт по прибутку (0,5, 1,1, 1,5 – залежить від міри ризику).

Визначення точки беззбитковості та зони виробничої стійкості

Точка беззбиткового виробництва (ТБВ) вказує на обсяг реалізації продукції проекту, який дозволить забезпечити нульовий прибуток, іншими словами – повністю покрити постійні витрати проекту.

Зона виробничої стійкості дає уявлення про те, яка частка реалізованої продукції йде на досягнення нульового прибутку.

З розглянутих методів найбільш прийнятним для оцінки ризиків проекту є метод аналізу сценаріїв.

Для аналізу сценаріїв ми припустимо, що курс євро до гривни змінюється в кращий і в гірший бік на 10% в порівнянні з офіційним (10,0674 грн. за 1 євро). Таким чином у нас формується три сценарії оптимістичний з ймовірністю 30%, базовий з ймовірністю 50% і песимістичний з ймовірністю 20% (табл. 3.4)

Розрахуємо по кожному сценарію можливе значення доходу та інші показники.

Таблиця 3.4

Оцінка ризику проекту за методом аналізу сценаріїв

Ймовірність	Собівартість, грн./т	Ціна, грн./т	Кількість, т
Вхідна інформація			
0,50	691	785,26	125
0,30	691	863,78	125
0,20	691	706,73	125
Розрахункова інформація			
Ймовірність	Можливе значення доходу, грн.	Очікуване значення доходу, грн.	Відхилення
0,5	11782,5	5891,25	481426
0,3	21597,5	6479,25	23410542
0,2	1966,25	393,25	23317201
Всього	х	12763,75	47209169
Середньоквадратичне відхилення			6870,89
Коефіцієнт варіації			0,54

Отже, ризик проекту, зумовлений зміною валютних курсів є досить суттєвим $\pm 54\%$. А це говорить про те, що підприємству доцільно перекладати ці ризики на посередницькі структури і не займатися напряму експортом.

Таблиця 3.5

Оцінка ризику проекту за методом зони виробничої стійкості

Ймовірність	Собівартість, грн./т	Ціна, грн./т	Кількість, т
Вхідна інформація			
0,50	691	785,26	125
0,30	795	785,26	125
0,20	587	785,26	125
Розрахункова інформація			
Ймовірність	Можливе значення доходу, грн.	Очікуване значення доходу, грн.	Відхилення
0,5	11782,5	5891,25	845000
0,3	-1217,5	-365,25	41067000
0,2	24782,5	4956,5	40898000
Всього	х	10482,5	82810000
Середньоквадратичне відхилення			9100
Коефіцієнт варіації			0,87

За допомогою того ж самого методу проаналізуємо ризик, пов'язаний із зміною вартості сировини для виробництва продукції і відповідно її собівартості (табл. 3.5).

Як показав аналіз виробничого ризику, він є більш високим в порівнянні з маркетинговим $\pm 86\%$.

Для запобігання виробничого ризику необхідно забезпечити максимальні масштаби виробництва за рахунок власної сировини. Враховуючи, що в середньому з 1 т насіння соняшника можна отримати 10% лузги, розрахуємо обсяги сировини власного виробництва:

$$6998 \text{ т} * 10\% = 699,8 \text{ т лузги.}$$

Цього достатньо щоб виготовити 629,8 т брикети, тобто працювати протягом 126 днів (4 місяці). В решту часу підприємству необхідно працювати з покупною сировиною. Вказані міркування мають сенс у

випадку, якщо на підприємстві будуть самостійно виробляти олію і отримувати у якості побічного продукту лузгу.

Висновки до розділу 3

1. Для підвищення ефективності використання земель малого фермера доцільно обирати культури, які мають мінімальні ризики та двють найбільшу ефективність виробництва.

2. Пропонуємо в якості консультаційного проекту – виробництво озимого ріпака та переробку відходів рослинництва в пілети та брикети.

3. З точки зору економічної ефективності проект може бути прийнятим на підприємстві, оскільки окупується за 3 роки і дає поточну рентабельність на рівні 20%. На нашу думку, найбільший ризик цього проекту – ринковий, в т.ч. пов'язаний з валютними курсами. Прогнозовані результати можуть бути $\pm 54\%$ від запланованих.

ВИСНОВКИ

За результатами нашого дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Земельні ресурси сільськогосподарського призначення є визначальною категорією, яка формує виробничий потенціал сільськогосподарського підприємства. Визначено, що головними ознаками цього ресурсу є лише часткова відновлюваність, наближення до дефіцитності в умовах глобалізації.

2. Показники ефективності використання земельних ресурсів важливо визначати в комплексі як економічну, соціальну та екологічну ефективність.

3. Правові моделі землевласності та землекористування повинні бути адаптовані під умови та стратегії розвитку кожної країни. В світі на сьогодні існує 4 моделі ринкових відносин в сфері купівлі-продажу землі: закритий ринок, ринок із заборonoю продажу землі іноземцям, відкритий ринок з певними обмеженнями, відкритий ринок. Україна наразі прямує в сторону третьої моделі.

4. Відповідно до офіційної статистики очевидним, є збільшення посівних площ під соняшником, з чіткою статистично значимою тенденцією до збільшення і в подальшому на 174 тис. га в рік. За період з 1991 по 2019 рік соняшник «приростив» свої площі в 3,7 рази. Взагалі в структурі посівних площ соняшник займає 25%.

5. Варто зазначити позитивну динаміку та коефіцієнт рівняння тренду – приріст ВВП на одиницю земельних ресурсів (посівних площ) зростає кожного року на 1397,5 грн. В порівнянні з 2000 роком цей показник зріс в 13 разів. Звісно, можна говорити про інфляцію, проте, слід зазначити позитивну динаміку.

6. Взагалі в структурі землекористувачів більшість займають малі і середні фермери, малі фермери домінують за кількістю, але втрачають у продуктивності та прибутковості. Тому саме вони найбільше потребують консультаційних послуг.

7. Підприємець ШПН зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності і відноситься до ФОП малого підприємництва (середня кількість працівників за звітний період не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України).

8. Підприємство знаходиться за 12 км від смт. Покровка і за 120 км від м. Дніпро. Площа земель, на яких проводить свою діяльність підприємець – більше 900 га с.-г. угідь, з них більша частина – орендована. 500 га посівних площ зайнято під соняшником і зерновими культурами (ячмінь та

озима пшениця). На підприємстві також є вулики і 90 голів овець. Серед технічних засобів: 4 трактори, 4 автомобілі, 1 комбайн.

8. За 2015-2019 рр. навіть в такому не великому господарстві відбулись зміни в структурі товарної продукції. Зернові культури зменшили свою частку на 10% в цілому, а ячмінь взагалі в 2019 році не вирощувався. В той час соняшник зріс на 15 %, що в цілому підтверджує загальну тенденцію по сільському господарству.

9. Аналіз показників результатів діяльності підприємства за 2015-2019 роки дає змогу говорити про позитивні тенденції в розвитку. Не зважаючи на незначне зменшення площі сільськогосподарських угідь на 44 га, ми спостерігаємо підвищення результативності – зростання прибутку в 4,06 рази, зростання рентабельності на 3,99 % і фондівіддачі на 70 %.

10. За результатами вивчення фінансової стійкості підприємства запропоновано інвестувати кошти у виробництво ріпака озимого як сировини для виготовлення біодизеля. Економічна ефективність проекту достатня, РВР = 3 роки, а ROI = 20%. Через ринкові ризики прогнозовані результати можуть бути $\pm 54\%$ від запланованих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Земельний Кодекс України [електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
2. Верхоглядова Н.І., Письменна О.Б. Класифікація ресурсів та її значення для управління ресурсозбереженням //Інвестиції: практика та досвід. – 2015, № 16. – С. 27-31.
3. Лазарева О.В. Ефективність використання землі // Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. – 2020, випуск № 1(75) – С. 27-33.

4. Данкевич В.С. Развитие земельных отношений у сельском хозяйстве: теория, методология, практика: дис. д-ра экон. наук: [спец.] 08.00.03 – экономика та управління національним господарством / В.С. Данкевич; Житомирський національний агроекологічний університет. – Житомир, 2017. – 591с.
5. Вервейко А. П., Тихоненко К. О. Недоліки у проведенні грошової оцінки земель і майна селища Близнюки Близнюківського району Харківської області // Вісник ХНАУ. - 2008. № 3. - С. 130–139.
6. Горлачук В. В., В'юн В. Г., Сохнич А. Я. Управління земельними ресурсами : навч. посіб. Миколаїв : МФ НаУКМА, 2002. 316 с.
7. Данкевич В. Є. Стан та ефективність використання земельних ресурсів Житомирської області // Інноваційна економіка. - 2013. № 6. - С. 116–119.
8. Быстров Г.Е. Правовые проблемы земельной и аграрной реформ в зарубежных странах: теория, практика, итоги, перспективы. – Минск: БГЭУ, 2001. – С. 125.
9. Гайдучський П.І. Оренда в агрокомплексі: Запитання і відповіді. – К.: Україна, 1991. – С. 7-8.
10. Назаренко В.И. Зарубежный опыт функционирования земельного рынка // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ntax.ru
11. Горбатович С.М. Про досвід Польщі щодо ефективного управління земельними ресурсами та можливості його впровадження в Україні // Землевпорядний вісник. – 2004. - №3. – С.88.
12. Кокотов Б.В. Фермерская аренда в США // Государство и право. – 1997. - №11. – С. 95-101.
13. Nading, John McClung. Property under Siege: The Legality of Land Reform in Zimbabwe // Emory International Law Review. - Fall 2002. – P. 744.
14. Rose, Laurel L. Women's Land Access in Post-Conflict Rwanda: Bridging the Gap Between Customary Land Law and Pending Land Legislation // Texas Journal of Women and the Law. - Spring 2004. – P. 208.

15. Economic Policy Analysis. USAID [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://www.fsa.usda.gov/FSA/webapp?area=home&subject=ecpa&topic=afa>
16. Статистичний щорічник ФАО “World Food and Agriculture” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/economic>.
17. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал [Електронний документ]. – Режим доступу:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2178-10&skl=10.
18. Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2020/03/31/658748/>.
19. Асоціація вільних землевласників: офіційний портал [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://farmland.in.ua/>.
20. Земельна реформа в Україні в контексті розвитку аграрної економіки та розвитку сільських територій : інформ.-просвітн. вид. / Ін-т розвитку аграр. ринків. Київ, 2013. 22 с.
21. Земельна реформа на регіональному рівні (на прикладі Київської області за 1991–2011 рр.) / Й. М. Дорош, С. О. Осипчук, М. П. Стецюк, О. С. Дорош. Київ : ВІПОЛ, 2011. 182 с.
22. Земельна реформа: заходи, що мають передувати її завершенню / Я. М. Гадзало та ін. Вісник аграрної науки. 2015. № 9. С. 5–11.
23. Опитування «Рейтинг»: 53% українців проти скасування мораторію на продаж землі [Електронний ресурс]: - Режим доступу:
<https://hromadske.ua/posts/opituvannya-rejting-53-ukrayinciv-proti-skasuvannya-moratoriyu-na-prodazh-zemli>.
24. Воловик І.А. Питання продажу сільськогосподарських земель в контексті сталого розвитку сільських територій / І.А. Воловик // Забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки: проблеми, пріоритети, перспективи [Текст] матеріали міжнародної наук.-практ. конф. – Т2. – Дніпропетровськ, 25.10.2011-27.10.2011: тези доповідей / [редкол.: Л.А. Запара (відповід. ред.) та ін.]. – Дніпропетровськ: ДДАУ, 2011. – С. 11-12.

25. Державна служба статистики України: офіційний портал – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
26. Україна лідирує в світі за валовим виробництвом соняшнику [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://latifundist.com/novosti/48341>.
27. Земельна реформа за одну годину: головні цифри і факти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://farmland.in.ua/posts-docs/%D0%97%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0_%D0%B7%D0%B0_%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D1%83_%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%B8.pdf.
28. Агрохолдинги України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://tripoli.land/agrokholdingi-ukrainy?q%5Bcompany_categories_id_in%5D=35.
29. LIFE AFTER - Ключові аспекти запуску ринку землі в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://farmland.in.ua/posts-docs/LIFE_AFTER_%D0%9A%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8_%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%D1%83.pdf.
30. Про кооператив «Зерновий» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.zerno.org.ua/coop/zernovy>.
31. СКС. Сільськогосподарська консультаційна служба [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dsk.org.ua/>.